

*letnik VII
številka*

7

**jezik
in
slovstvo**

1961/62

Jezik in slovstvo

Letnik VII, številka 7

Ljubljana, 25. aprila 1962

List izhaja od oktobra do maja vsakega 25. v mesecu (osem številke)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Časopisno podjetje »Celjski tisk« v Celju

Uprava revije »Jezik in slovstvo« (Ivo Graul) Ljubljana, Titova 11

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Ureja prof. Boris Merhar (Ljubljana, Ločnikarjeva 9) z uredniškim odborom

Rokopise in dopise pošiljajte na njegov naslov

Naročila in vplačila sprejema uprava revije »Jezik in slovstvo« v Ljubljani,

Titova 11, tekoči račun pri NB 600-11-5-80 v Ljubljani

Letna naročnina 700 din, polletna 350, posamezna številka 100 din;

za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 500 din;

za tujino celoletna naročnina 1000 din

Vsebina sedme številke

<i>France Bezljaj</i> Etimološko raziskovanje slovenske leksike	193
<i>Boris Urbančič</i> O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini	200
<i>Ignac Kamenik</i> Polletni učni testi za slovenski jezik v osnovni šoli	209

Ocene, poročila, zapiski

<i>Marja Boršnik</i> Ob najnovejši dramatizaciji Tavčarjevega dela	216
<i>Viktor Smolej</i> Nekaj novih knjig o slovstvu NOB	217
<i>Rozka Štefan</i> Zanimiva knjiga o poljski stilistiki	220
<i>Matjaž Kmecl</i> Uvod v književnost	222

France Bezljaj

ETIMOLOŠKO RAZISKOVANJE SLOVENSKE LEKSIKE

Danes je leksikologija za slavistiko ena izmed najvažnejših nalog. Ne samo Slovenci, ampak vsi slovanski narodi smo po prvi svetovni vojni malo-dane popolnoma zanemarili študij svojega izraznega fonda. Na prste lahko preštejemo vse slovanske slovarje znanstvene vrednosti, najsi bodo popisni, narečni, historični ali etimološki, ki so izšli v več kot tridesetletnem razdobju. V zadnjih desetih letih se je začelo stanje naglo popravljati, saj se povsod zavedajo prav tako ostro, kakor se mi, da je za harmonično rast jezikoslovja in jezikovne kulture treba čimprej nadoknaditi zamujeno. Sistem jezika je samo načrt za stavbo, leksika pa gradivo zanjo. V nobenem slovanskem jeziku še ne poznamo dovolj temeljito celotnega gradiva, ki je ponekod že zbrano in je težko dostopno. Brez narečne in historične dokumentacije pa je proučevanje težavno in pogosto brezplodno.

V sklopu celotne leksikologije doživlja tudi slavistična etimologija svoj preporod. Raziskovanje porekla besed, starosti tvorbe, semantičnih sprememb, razširjenosti in frekvence ni gol, nepotreben historizem, ampak edina pot, ki nas vodi v zgodovino jezika, v njegov kulturni razvoj in nam pojasni vlogo časa in prostora pri nastajanju naroda. Leksika ni samo izrazno sredstvo, ampak tudi nekakšno duhovno arheološko gradivo. Pojem etimologija se že sto let neprestano pogloblja in izpopolnjuje. Ni slučaj, da je bil izvor besed prvi pojav v jeziku, ki je vzbudil pažnjo raziskujočega človeškega duha. Že pri Homerju najdemo izraz *etymos* in kasneje pri Heraklitu *etymos* v pomenu, ki se skorajda ne razlikuje od pojmovanja našega Urbana Jarnika v njegovem delu »Versuch eines Etymologicons der slovenischen Mundart« iz leta 1832. V dva tisoč pet sto letih se ni prida razvil, ostal je bolj duhovičenje kakor kaj več v delih antičnih avtorjev, kasneje posebno v delih humanistov in drugih, dokler ni v tridesetih letih preteklega stoletja sistematično etimološko raziskovanje rodilo primerjalnega jezikoslovja in ostalo njegov stržen do današnjih dni. Odkritje spontanah glasoslovnih zakonov in skupnega indoevropskega jezika mu je dalo osnovo in preko neštetihih kriz, zablod, korektur in vedno novih odkritij se je izoblikovala veda o besedah in o njihovi usodi. Prve raziskovalce so zanimali koreni. Če danes odpremo n. pr. Daničiča »Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku« iz leta 1877, se bomo smejali, kaj vse bomo našli pod skupnim korenem. Devet let kasneje je Miklošič izdal

svoj »Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen« in strmeti moramo nad naglim napredkom. Miklošič je bil za svoj čas čudovito moderen, ni hlastal po nepotrebnem v prajeziik, ampak je poskusil ugotoviti skupni praslovanski in splošnoslovanski izrazni fond. To je problem, ki nas danes spet živo zanima.

Etimologi, ki so iskali samo prajeziikovno sorodstvo, so kot nepotreben balast zametavali vse, za kar se ni našlo vamih praizhodišč. To je bilo obdobje primerjalnih slovarjev. Za moderne žive jezike so mogle priti v poštev samo še izposojenke, ki so se kasneje vtihotapile v jezik. Miklošičeva dela »Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen« iz leta 1867, »Die christliche Terminologie« iz leta 1876 in zadnje »Die türkischen Elemente in den südost- und ost-europäischen Sprachen« od 1884—1890 so še danes podlaga slovanske in obenem slovanske lingvistične stratigrafije. Matzenauerjeva »Cizí slova ve slovanských řečech« iz leta 1870 in kasneje še zadnje slovenistično delo te vrste, Štrekljeva monografija »Zur slavischen Lehnwörterkunde«, zaključuje serijo teh študij o adstratu z bogatim slovenističnim gradivom. Posebej bi pa omenil še starejšo Schuchardtovo, Miklošiču posvečeno delo »Slawo-deutsches und Slavo-italienisches« iz leta 1884, a ta odpira že nove perspektive jezikoslovnega raziskovanja, ki jih je začelo izkoriščati šele dvajseto stoletje.

Ni mogoče podrobno razpravljati o posameznih slovenističnih etimologijah, raztresenih v dolgi vrsti strokovnih komparativističnih, slavističnih in tudi germanističnih časopisov in v številnih lingvističnih monografijah. Miklošič je s svojimi spisi prebudil zanimanje za slovenščino, ki ji je tudi v svojem etimološkem slovarju odkazal posebno važno mesto zaradi zmotne panonske teorije, po kateri naj bi bila slovenščina neposredni potomec cerkvene slovanščine. Sleherna besedna družina ima v znanstvenem raziskovanju svoj historiat in samo po citatih v strokovni publicistiki in v etimoloških slovarjih je mogoče slediti problematiki vsake posebej. Domači delavci po Miklošiču razen Štreklja niso veliko prispevali do ustanovitve slovenske univerze. Čeprav so nas v Miklošičevem času krstili za narod filologov, ker je pri nas takrat etimologiziralo vse od kraja, od študenta do učitelja in od kaplana do župnika, se iz tega ni rodilo dosti več kakor fantastične etimologije Davorina Trstenjaka. Vendar je splošno narodno navdušenje za leksikologijo bistveno pripomoglo, da je naš stari, ljubi Pleteršnik tako čudovito dober, saj ga že sedemdeset let ne moremo pogrešati. Še kar nekam zadovoljivo nam nadomešča narečne in historične slovarje, ki jih še dolgo ne bomo imeli, in lahko se zanesemo na njegovo solidnost, čeprav ni popoln. Vendar je Pleteršnik izšel prepozno, da bi ga izčrpala etimološko vsaj mladogramatična šola. Pri nas se v prvi polovici našega stoletja ni našel nihče, ki bi se sistematično pregrizel skozi njegovo bogato gradivo in etimološko povezal vsaj tiste probleme, ki so bili takrat že rešljivi. Domače zanimanje je naglo pojemalo, omenil bi samo še Peruška, ki je z večjim ali manjšim uspehom še brskal po alpsko germanskem in furlanskem adstratu. Njegovo etimološko zapuščino hrani NUK, vendar je bilo večinoma že vse objavljeno v drobnejših študijah.

Tudi znanstvena komparativistična etimologija je začela preživljati eno krizo za drugo. Spreminjali so se osnovni pogledi na besedno gradivo. Korensko etimologiziranje, ki se je opiralo samo na spontane glasoslovne zakone in se je oziralo samo še nekaj malega na semantiko, je tolikokrat zašlo na kriva pota, da je bila upravičena vedno večja skepsa. Začela se je razvijati substratna teorija z lingvistično paleontologijo in si v težkih borbah za in proti utirati

prostor v znanstveni metodiki. Študij adstrata je končno odkril zakonitosti substitucij in prevrednotil stališče do izposojenk. Uveljavila se je tudi smer »Wörter und Sachen«. Naš Matija Murko je bil leta 1909 eden od soustanoviteljev časopisa s tem imenom. Vendar so ga »stvari« pritegnile bolj kakor »besede« in po prvih naravnost vzornih študijah o hiši in o trizni je zajadral v etnografijo ter se dokončno poslovil od lingvistike. Vedno bolj se je razvijal tudi študij onomatopoj, jezikovne ekspresivnosti in pojavov jezikovnega tabuja. Vse to se je često kresalo med seboj in se še danes kreše, vendar s pozitivnim rezultatom, da so navsezadnje le postale vse besede enakovredne, vse enako potrebne resnega študija, in s tem je naraščala tudi potreba po nacionalnih etimoloških slovarjih.

Vse to se seveda ni zgodilo čez noč. Nova spoznanja so si počasi utirala pot. V modernih evropskih jezikih je vedno tanjša plast besedi, ki so še ostale nerazložene. Etimologija ni učena kompozicija, ampak pride sama od sebe, ko sta raziskovalec in problem dozorela zanjo. Meillet je svoj čas izjavil, da je komaj deset do petnajst odstotkov besed ali bolje besednih družin v modernih evropskih jezikih mogoče izvajati po neoporečno regularni poti iz prajezika. Vendar ni med njimi nobene, ki bi nastala kar tako iz nič. Vsem je mogoče slediti izvor, čeprav še vedno nismo tako daleč, da bi v vsakem primeru mogla obveljati ena sama razlaga, kar je teoretično osnovni pogoj pravilnosti rekonstrukcije. Ni pa besede, ki ji s historičnimi in interno razvojnimi jezikovnimi sredstvi ne bi mogli varno in zanesljivo slediti do nekega stadija, ko začne igrati vlogo v jeziku. Takšna na pol etimologija je še vedno mnogo resnejša kakor hazardiranje s prajezikovnimi koreni.

Slavistika ni utegnila korakati vedno vstric z razvojem. Pred prvo svetovno vojno je bilo premalo delavcev, da bi se komplicirana snov mogla sproti prilagojevati evropskemu stanju. V devetnajstem stoletju so samo Rusi dobili svoj prvi etimološki slovar Gorjajeva, ki je kasneje do 1905 izdal še dve knjigi popravkov in dopolnil. Nato je razvojnim tendencam bolje ustrezal skupni primerjalno slovanski etimološki slovar, ki ga je v letih 1908—1913 realiziral Berneker. S prvim snopičem drugega dela je dosegel geslo *mor*, pred smrtjo pa je v duševni depresiji zaradi preozkih kritik uničil svoje življenjsko gradivo. Danes ga cenimo neprimerno bolj, čeprav je ostal nekoliko na sredi poti in ni izčrpal celotnega skupnoslovanskega besednega fonda ter je precej slučajno obravnaval tudi adstrat. Edini je na razpolago za znanstveno rabo z navedbami strokovne literature, čeprav je manjka sedaj že za celih petdeset let. Takrat se je v slavistiki ustalilo mnenje, da se bodo bodoči slovanski nacionalni etimološki slovarji lahko naslonili na Bernekerja in ne bo treba v njih navajati znanstvene dokumentacije. V takšni obliki je malodane istočasno z Bernekerjem izhajal Preobraženskega Ruski etimološki slovar (1910—1918), ki je ostal nedovršen, a so ga v zadnjih desetih letih že dvakrat ponatisnili v Ameriki in v Rusiji.

V razdobju med obema svetovnima vojnama se je stanje naglo poslabšalo. Odpadla je ruska slavistika, ki je kmalu zavila na pot marizma in najmočnejši Bernekerjev nasprotnik Iljinski ni več utegnil urediti svojega gradiva, ki je sicer ohranjeno, vendar ga sedaj vkljub obljubam niso hoteli izdati. Novo ustanovljene slovanske univerze so poleg redkih starih gojile bližje problematiko, predvsem dialektologijo. Dobili smo v tem času Trautmanna, Baltisch-

slavisches Wörterbuch (1923), kasneje Brücknerjev poljski etimološki slovar (1927), ki so ga tudi po vojni ponatisnili. Čehi so dobili dve izdaji Holuba, ki je bil samo zasilna kompilacija. Prezgodaj pa je umrl Kořínek, ki je pripravljaval nov primerjalno slovanski etimološki slovar. K temu prištejemo še Mladenova bolgarski etimološki in pravopisni slovar (1941), ki pa je postal večini slavistov dostopen šele po osvoboditvi.

Po vojni so Čehi izdali najprej Holuba, ki ga je predelal, razširil in dopolnil Kopečný (1952); Vasmer je v letih 1950—1958 izdal v treh debelih zvezkih na preko 2100 straneh svoj ruski etimološki slovar z znanstveno dokumentacijo, ki pa žal ni vedno dosledna. Tudi Sławski, ki je leta 1952 začel izdajati svoj poljski etimološki slovar, se je odločil, da je vendarle treba pri današnji zmešnjavi v slovanski leksikologiji citirati uporabljeno strokovno literaturo. Izjema je samo Machek, ki se v svojem novem češkem etimološkem slovarju (1957) omeji na eno samo razlago, ki je največkrat njegova originalna. Toda Machku in Kopečnemu je celotna vzhodna slavistika poverila pripravo novega primerjalnega slovanskega etimološkega slovarja, ki bo vsaj petkrat obsežnejši, kakor bi bil celotni Berneker. Slavistični zakonski par Aitzetmüller-Sadnik, ki je k svojemu cerkvenoslovanskemu slovarju dodal tudi kratek etimološki priročnik, pa pripravlja novo izdajo dopolnjenega Bernekerja. Za slavistiko je važen tudi Fraenkelov litavski etimološki slovar, ki izhaja od leta 1955 in je vkljub avtorjevi smrti dosegel že dvanajsti snopič. V tisku je že tudi prvi del novega bolgarskega etimološkega slovarja, ki nastaja pod vodstvom Vladimira Georgijeva. V Jugoslaviji pa nestrpno pričakujemo, kdaj pojde v tisk Skokov srbohrvaški etimološki slovar, saj bo avtor že kmalu celo desetletje v grobu. Tudi Rusi pripravljajo nov etimološki slovar, o katerem pa, žal, nimam nobenih podatkov.

Ta izredna poplava slovanskih etimoloških slovarjev ni slučajna. Mnoge zamisli so bile že stare. Vasmer, Skok, Fraenkel in Machek so pripravljali gradivo že davno pred začetkom vojne. Vsak od teh slovarjev ima svoj pečat in vodilne tendence, ki niso za vsakega sprejemljive. Vasmer ne priznava substrata in ignorira vso literaturo te smeri. Poleg tega samo izjemoma citira slovansko etimološko literaturo. Hitel je čezmerno, ker mu je bilo med vojno uničeno vse gradivo in ga je znova zbral v pičlih dvanajstih letih. Pozna se mu naglica, posebno proti koncu. Sławski je nameraval v začetku izdati samo kratek etimološki priročnik v eni knjigi in med njegovimi gesli vlada občutno nesorazmerje. Upošteva domačo poljsko in slovansko etimološko literaturo neprimerno bolj kakor zahodno. Tudi on negira substrat, priznati pa mu moramo, da je skrbno zbral slovanske paralele iz novejših slovarjev. Kopečný in Machek sta pa pristaša substratne teorije, Machek povrhu še priznan mojster ekspresivnosti, in čeprav samo izjemno citira manj znano novejšo literaturo, je vendar njegov etimološki slovar od slovanskih vsebinsko najbolj bogat, tako po številu zajetih besednih družin kakor po množini presenetljivih originalnih etimologij v neštetih spornih primerih. Zadovolji pa se vedno samo z eno rešitvijo in ga druga mnenja ne zanimajo.

Po prvi svetovni vojni so v slavistiki mislili, da bo Berneker, seveda dokončan, postal osnova bodočemu slavističnemu etimološkemu raziskovanju. Nove izpopolnjene izdaje pa naj bi vsakih petnajst ali dvajset let skrbele za to, da bi leksikologi imeli vedno sodoben pregled nad gradivom. Zato naj bi za-

doščali nacionalni etimološki slovarji brez navedb strokovne literature, z glavnim poudarkom na domačem internem razvoju besednih družin, semantičnih spremembah, dialektičnih iregularnostih in na vseh drugih upoštevanja vrednih jezikovnih pojavih. Predolga stagnacija pa je zakrivila, da je Berneker že davno zastarel v principih, ne glede na to, da je preskromen v izbiri gesel in je pol stoletja etimološkega dela marsikatero vprašanje razvozljalo že bistveno drugače. Zato so povojni avtorji čutili potrebo, da navajajo strokovno literaturo tudi v nacionalnih etimoloških slovarjih, da se ne zadovolje z eno samo rešitvijo in da vsak po svoje razbije nepregledno in deloma zmotno grupacijo gradiva. Zraven pa seveda spravljajo v evidenco besedne družine, ki jih Berneker ni upošteval. Samo Machek se je naslonil na svojo delavnico bodočega primerjalnega slovanskega etimološkega slovarja in opustil citiranje.

Nobeden od dosedanjih etimoloških slovarjev torej ni tako popoln, da bi se bodoči nacionalni slovarji mogli nanj nasloniti. Stanje se je popolnoma preokrenilo. Pokazalo se je tudi, da so posebno periferni slovanski jeziki, slovenščina, slovaščina, bela ruščina, ukrajinščina in makedonščina do sedaj veliko premalo upoštevani v primerjalni literaturi in bo njihov izrazni fond bistveno izpopolnil sedanje poznavanje skupne slovanske leksike.

V večji ali manjši meri upoštevaajo vsi dosednji etimološki slovarji tudi slovenščino. Kjer dosedanja strokovna literatura navaja tudi slovenske paralele, jo zvesto navajajo. Pri Sławskem in posebno pri Machku lahko zasledimo mnogo rezultatov samostojnega dela, čeprav je vmes tudi nekaj zmot. Nobeden pa ne upošteva slovenske domače etimološke literature iz razdobja med obema vojnama v tolikšni meri, kakor bi zaslužila. Domovinsko pravico v etimoloških slovarjih si je od Slovencev pridobil samo Štrekelj. Naša prva univerzitetna generacija z Ramovšem, Kelemiño, Oštirjem, Šturmom, Nahtigalom in Koštiálom je opravila veliko delo, vendar citirajo njihova mnenja samo izjemoma. Ne bom trdil, da so njihove etimologije vedno najboljše, toda to je bil razborit rod, poln idej in resnih prizadevanj. Res najdemo pri Ramovšu samo eno do indoevropsčine segajočo etimologijo besede *leto*, zato pa veliko dragocenih slovenističnih podatkov. Kelemiño vodi v germano-slaviki s stotinami uporabnih mnenj in dodatkov, je pa šibak v slavistiki. Šturm je romano-slovenske odnose utrdil s solidnimi raziskavami substitucij. Nahtigalu smo dolžni nekaj solidnih cerkveno-slovanskih besednih razlag. Oštir pa je pravi vulkan idej, včasih neurejenih in nedodelanih, vedno pa bistrih in svetovna lingvistika ga kljub uničujočim kritikam ne bo še kmalu do kraja prebavila. Stotine njegovih mnenj je še vedno aktualnih. Koštiál je zapustil celo rokopis »sloveniziranega« Bernekerja, ki ga hrani novomeška biblioteka. Slovenska lingvistika je nudila slavistiki znatno več, kot je slavistika utegnila sprejeti.

Žal nismo imeli nobenega sistematika, ki bi se posvetil izključno slovenistični leksikologiji. Še vedno najdemo na vsaki strani Pleteršnika najmanj po eno besedno družino, ki o njej ni sledu v dosednji strokovni literaturi. Prva misel na slovenski etimološki slovar se je rodila šele med okupacijo leta 1942, ko so pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ustanovili v ta namen posebno komisijo z Ramovšem, Nahtigalom, Breznikom in Ivanom Grafenauerjem ter sklenili pričeti z delom. V prvi knjigi letopisa SAZU leta 1943 je objavljen Ramovšev načrt slovarja z uvodno razpravo in dvajsetimi gesli za primer obdelave. Zdi se, da je bila prva seja te komisije tudi zadnja, in od udeležencev živi samo še I. Grafenauer. Ni mi znano, ali je bil kdaj napisan takrat zahtevani

podrobni elaborat o seznamu gesel in strokovne literature, ki jo bo treba ekscerpirati. Delo je bilo prepuščeno enemu samemu honorarnemu ekscerptorju in je do leta 1950 samo priložnostno napredovalo.

Ramovšev prvi oris načrta za etimološki slovar zasluži še danes vso pažnjo. Bistveni poudarek je v težnji, »naj bi bil samo v toliko etimološki, kolikor to zahteva splošna oblikovna povezanost in pojmovno sorodstvo; pretežno pa bodi slovenska zgodovinski in naj ugotavlja to, kar so besede na tleh slovenskega razvoja doživljale, kako so se oblikovno in pomensko razvijale, odkod so prihajale, zakaj so postale last našega jezika, kdaj so se udomačile, kje so se širile, skratka kako so besede v slovenski sredini živele. Kjer gre za besede, ki so potekle iz praslovanščine in so že raztolmačene pri Miklošiču in Bernekerju, tam se mora naš slovar omejiti samo na citat in na navedbo ide. praoblike«. Seveda priznava Ramovš nujnost korektur v etimološki literaturi zadnjih petindvajset let. Praktično je bilo treba pri besedah, ki jih Miklošič in Berneker ne upoštevata, pregledati tudi starejšo literaturo. Po dvajsetih letih je na razpolago že kolikor toliko zadovoljiv pregled strokovne etimološke literature od Miklošiča do danes, ni pa to vse, kar bi potrebovali za začetek. Slovenistika je v tem času bolj nazadovala, kakor napredovala. Razvijala se je samo dialektologija, vse druge smeri raziskovanja so malodane zamlrle. Ramovš je med svojimi vzgledi za slovenski etimološki slovar slovenistično odlično obdelal nekaj izbranih gesel, ki jih je povečini obravnaval že v drugih svojih študijah. Njegova Historična gramatika z dialektologijo vred temelji na približno dve sto do tri sto primerih, ki jim je sledil vertikalno in horizontalno, zbral zanje historično gradivo in dialektične reflekse, in to je bilo malodane njegovo življenjsko delo. Glasoslovni sistematik ni utegnil sam zbrati več in njegov racionalni izbor najzgovornejšega gradiva nam še danes imponira. Gradivo za Lingvistični atlas Slovenije je razširilo mrežo podatkov na osem sto besed, vendar samo v horizontalni smeri, v njihovi dialektični razčlenjenosti. Nihče pa ni posvetil pažnje historičnemu slovarju. Kar je bolj ali manj slučajno ekscerpiranih historičnih virov v povojnih slovarskih zbirkah SAZU, niti niso popolne niti sistematične in so nastajale brez potrebne lingvistične predizobrazbe in usmerjenosti ekscerptorjev. Skratka, pri današnjem stanju slovenistike ni mogoče zbrati zadovoljivih historično razvojnih podatkov za večino besednih družin, saj mora etimološki slovar računati s približno 15.000 gesli, če hoče v celoti zajeti tisti slovenski izrazni fond, ki bo zanimal domače in tuje lingviste. Deloma nam pri tem lahko pomaga tudi onomastika. Konservativnost toponimičnih baz in njihova izredna pestrost na slovenskih tleh s številnimi historičnimi pričevanji nam omogoča vsaj deloma nadomestiti pomanjkljivosti v poznavanju historičnega razvoja leksike. Naša onomastika je danes po Ramovševi zaslugi in po njegovih sugestijah neprimerno bolje obdelana kakor naša leksika, čeprav bo tudi na tem področju potrebno še trdo delo.

Ramovš se je že v svojem prvem konceptu zamisli etimološkega slovarja zavedal važnosti onomastike kot dopolnilnega historičnega gradiva (glej geslo *Zala*), in to v takšni meri, da ga do danes še noben slovanski etimološki slovar ni dosegel. Po vojni je zahteval, da se pripravljalno delo prvenstveno usmeri v onomastiko. Ni njegova krivda, da je historična leksika ostala zanemarjena.

Naj si prizadevamo, kolikor hočemo, slovenski etimološki slovar po Ramovševih principih sedaj še ne bi bil mogoč. Treba bi se bilo ne samo enemu delavcu vsaj še za dvajset let poglobiti v historično raziskovanje slovenske

leksike. Vendar stanje ni tako brezupno, da ne bi bilo mogoče vsaj deloma sproti vnašati gradivo, ki ga je mogoče zajeti brez sistematskega raziskovanja. Tudi fragmenti bodo koristni za slavistiko.

Enake težave kakor historični razvoj leksike povzroča tudi akcent. Vsa primerjalna akcentološka slavistična literatura operira za slovenščino s približno dve sto stereotipnimi primeri. Ramovš se v svojem načrtnem konceptu ogreva za rekonstruiran knjižni besedni naglas tudi pri dialektoloških besedah. Doslednost ne bo mogoča in v dobi naglega razkroja slovenskega melodičnega akcenta ne moremo pričakovati, da bi slovenski etimološki slovar s preciznimi podatki o slovenskem naglasu bistveno obogatil dosedanje slavistično poznavanje tega brezupno težavnega problema. Kar bo mogoče z gotovostjo preveriti, mora ostati v slovarju, dvomljivi primeri bodo morali biti posebej omenjeni, ni pa gotovo, če so rekonstrukcije umestne. To velja tako za akcentske kakor za indoevropske korenske rekonstrukcije, mnogi moderni avtorji se takšnih sredstev raje izogibajo. Seveda more o tem odločiti le širša diskusija med našimi lingvisti. Samo nedvomno ugotovljeno in zanesljivo gradivo lahko koristi bodočemu raziskovanju, na rekonstrukcije se je mogoče opreti samo v absolutno evidentnih primerih, kjer slovenski etimološki slovar ne bi mogel nuditi nič drugega kakor informacijo domačemu nepoučenemu bralcu. A niti pri teh se ne bi bilo treba spuščati dlje nazaj kot do praslovanščine.

Vsaka zamisel slovenističnega sintetičnega dela s katerega koli področja se srečuje z enakimi težavami. Manjka nam sistematične kontinuitete, in čeprav je na videz veliko opravljenega, se po navadi izkaže, da je tega manj, kakor smo pričakovali, in da mapa nobenega kompleksa problemov ni brez belih lis. Samo v Pleteršniku je okoli štiri tisoč besednih družin, o katerih molči dosedanja strokovna literatura. Tudi po vojni delo ni popolnoma zamrlo, žal pa se je preselilo ponajveč v tujino. Največ slovenističnih etimologij bomo našli v monografijah švicarskega romanista J. Hubschmida, ki ga zanima skupna alpska leksika in onomastika, nemalo pa tudi v študijah današnjega najvidnejšega slovanskega etimologa Čeha Václava Machka. Domača etimološka tradicija je malodane zamrla. Kakor na večini drugih področij slovenističnega raziskovanja se je celo pri etimologiziranju uveljavila psevdonacionalna smer, ki je sploh več ne zanima, kako je s to ali drugo besedo pri ostalih Slovanih, ampak se zadovoljuje z domačimi rekonstrukcijami ali kvečjemu da skuša gradivo zasilno razlagati iz nemščine. Bogati in pestri slovenski izrazni fond, knjižni in narečni, današnji in historični, nudi sistematičnemu raziskovalcu vsak dan nove probleme; sproti je treba orati ledino in se ustavljati pri zamudnem in težaškem zbiranju slovenističnega dokazilnega gradiva. Vendar je že mogoče misliti na sintetično obdelavo do sedaj opravljenega dela.

V kratkem pojdejo v tisk prve poskusne pole, ob katerih naj bi se izkristalizirala dokončna stališča o načinu obdelave. Verjetno bo nato lahko sledilo vsako leto deset do petnajst pol zaporedno urejenega gradiva. Seveda bo treba sproti reševati še dolgo vrsto nepričakovanih problemov, slediti tudi bodoči strokovni literaturi in dopolnjevati slovenistično dokumentacijo, da bo slovar zares odgovarjal svojim nalogam, posredovati slavistiki vse dosežke slovenistike, slovenistiki pa dati sintetičen pregled vsega, kar je o našem leksičnem fondu dognalo dosedanje raziskovanje.

O KRITERIJIH PRAVILNOSTI V KNJIŽNI SLOVENŠČINI

(Konec)

Današnja slovenščina je rezultat mnogostoletnega razvoja našega jezika, in to ne samo njegovega slovničnega sestava in besedišča, temveč tudi funkcij, ki jih je kot sredstvo za sporazumevanje dobivala ali zgubljala v posameznih obdobjih. Knjižni jezik je tesno povezan z nacionalno politično in kulturno zgodovino, zato njegov položaj v jezikovni skupnosti ne ostane brez vpliva na njegovo podobo. Za slovenščino so bila izredno pomembna takšna zgodovinska dejstva, kakor je bila izguba lastne državnosti, pomanjkanje močnega slovenskega političnega in kulturnega centra, tujejezičnost imovitih slojev, prosvetljenstvo s svojim družbenim in ekonomskim ozadjem, germanizatorski pritisk in poskusi jezikovnega približevanja drugim Slovanom, politična združitve z ostalimi narodi Jugoslavije itd. Vse to in še mnogo drugega je pustilo svoj pečat v jeziku in tempu njegovega razvoja. Objektivni činitelji, ki nam niso bili naklonjeni, so bili vzrok, da se je naš knjižni jezik razvijal s težavami in zakasnitvijo, da je slovenski bralec razen nepomembnih izjem šele v tretjem stoletju po izidu prve slovenske knjige začel dobivati v roke tekste s posvetno vsebino in da je naš jezik potem polagoma in šele od konca prve svetovne vojne pospešeno prevzemal nove funkcije, s tem pa tudi nove možnosti za razvoj. Tako je morala v zadnjih dve sto letih napraviti slovenska pisana beseda pot od molitvenikov preko praktično-poučnih beril za kmeta do najsubtilnejših pesniških izpovedi in razpravljanj o najbolj zapletenih problemih sodobne znanosti.

V zvezi z nastajanjem slovenske umetniške literature, znanstvenih del in publicistike ter prodiranjem slovenščine v urade in poslovno življenje se je knjižni jezik bogatil z novimi izrazi, obenem pa si je vsako teh področij tudi z načinom uporabe jezikovnih sredstev oblikovalo določene specifičnosti, ki so značilne samo zanj. Te specifičnosti — predvsem so leksikalne in sintaktične — so podlaga jezikovnim stilom. Čim bolj je jezik kultiviran, tem bolj se je sposoben prilagajati vsaki svoji funkciji, in obratno, čim več funkcij dobiva jezik, tem bolj se kultivira, tem več stilov si ustvari. Osnovnih stilov bi lahko našteali pet. To so umetniški, znanstveni, poslovni, publicistični in konverzacijski stil.*

Sredstva umetniškega stila so naravnost neomejena. Lahko se poslužuje vseh ostalih stilov, še več, tudi neknjižnih jezikovnih tvorb (narečij, pogovornega jezika ipd.), arhaizmov in celo tujih jezikov, z edinim pogojem, da so funkcijsko upravičeni, to je uporabljeni zato, da izrazijo ali podkrepijo določeno zamisel. Umetniški stil ni enoten. V ljudski povesti je drugačen kakor v odi, v psihološkem romanu drugačen kakor v gazeli. Skupno je le podajanje resničnosti z umetniškimi sredstvi, to je na način, ki v drugih jezikovnih stilih ni v navadi.

* Nekateri ločijo samo umetniški in neumetniški stil, drugi razlikujejo umetniški, strokovni in pogovorni stil, tretji dodajajo še publicističnega, četrti govorijo o strokovnem, novinarskem, govornem, uradnem, družabnem in umetniškem stilu itd. (Prim. še recenzijo R. Stefanove o poljski stilistiki v tej in prejšnji številki JIS.) Seveda bi se dalo oporekati tudi naši razdelitvi, ki je precej pogosta v sovjetskih konkretnih stilističnih delih (Jedlička, *Nové sovětské práce o otázkách stylu a stylistiky*, Slovo a slovesnost, 1954, 69).

Tudi drugi stili niso enotni. V znanstvenem stilu ima na primer jezik zakonov nekatere posebnosti v primeri z jezikom znanstvenih razprav, mnogo pa je tudi skupnega. Za znanstveni stil so značilni strokovni izrazi in zaradi narave predmeta težnja po eksaktnem, stvarnem in jedrnatem izražanju. Temu ustrezajo samostalniške konstrukcije, dolga in številna podredja in raba pasiva. Znanstveni stil se izogiba lokalizmom, besedam in oblikam s čustveno obarvanostjo in drugim jezikovnim sredstvom, iz katerih je čutiti avtorjevo osebo, ker se to ne bi skladalo s strogo objektivnostjo ali splošno veljavnostjo ugotavljanjih dejstev.

Poslovni stil, ki ga uporabljajo pri svojem delu uradi in podjetja (akti, naznanila, vabila, okrožnice, formularji, korespondenca, pogodbe itd.), ima z znanstvenim stilom skupno — samo v manjši meri — brezosobnost, jezikovna sredstva pa so siromašna, njih raba vsaj v slovenščini največkrat okorna in včasih tudi napačna, posebnost pa so številne stalne fraze, tako imenovani klišeji.

Publicistični stil, t. j. jezik poljudne znanosti in časopisov, ima z znanstvenim stilom sicer lahko skupno tematiko, cilj pripovedi pa je drugačen: informacija, pouk, agitacija. Medtem ko so znanstvena dela namenjena ozkemu krogu strokovnjakov, računajo v publicističnem stilu pisani teksti na širše občinstvo in hočejo biti splošno razumljivi. Zato je ta stil svobodnejši v izbiri jezikovnih sredstev, vendar ne sme prestopiti okvira, ki mu ga odrejata cilj in ozir na bralce.

Konverzacijski stil tvori nekakšen most med jezikom knjig in pogovornim jezikom. Je kultiviranejši od tega in manj »učen« od onega. Besedišče je preprosto, stavki niso dolgi in priredja so običajnejša kakor podredja. Ta stil je tipičen za govorno besedo v zadevah vsakdanjega življenja med izobraženci, v nepripravljenih diskusijah s široko tematiko, pa tudi v odrskih delih in filmih. Posamezni elementi pogovornega jezika dajejo konverzacijskemu stilu domačnost, neprisiljen izraz. Ker je v knjigi jezik pod vplivom tradicije in zato nagnjen k arhaiziranju, se večina jezikovnih sprememb pojavi najprej v konverzacijskem stilu — pravi njih začetek je lahko in večinoma tudi je v drugih jezikovnih tvorbah — in šele od tod polagoma prodirajo v knjigo kot slovnični spodrsaljci in dublete, dokler jih ne usvojijo tudi normativni jezikovni priročniki. Proučevanje konverzacijskega stila zasluži zaradi tega še prav posebno pozornost jezikovnih teoretikov.

Jezikovni stili so potemtakem odraz funkcij, ki jih dodeljuje družba jeziku. Čim več funkcij ima knjižni jezik, tem več leksikalnih in sintaktičnih sredstev potrebuje, bolj se razvija. Zato je zgodovina knjižnega jezika v bistvu zgodovina jezikovnih stilov.

Prve pogoje za nastanek stilov v slovenskem knjižnem jeziku je prineslo prosvetljenstvo z razširitvijo uporabe slovenščine na posvetno literaturo, zlasti pa prizadevanja Zoisovega in še bolj Prešernovega kroga, da bi slovenski knjigi utrlj pot do odtujenega meščanstva in izobraženstva. Tak program je zahteval od jezika sposobnost, služiti drugačnim kulturnim potrebam, kakor jih je imel kmet, do tedaj poleg duhovščine edini bralec slovenskih knjig. Takšna prizadevanja bi se utegnila zdeti komu pred 130 leti naravnost fantastična, če pomislimo na Čopovo razmišljanje v abecedni vojni, ko pravi: »Samo če se jezik polagoma uvaja v višje življenje in znanstvo, ga je možno pravilno gojiti in dograditi. Prav tega pa manjka kranjsko-slovenskemu jeziku v večji meri kakor

kateremukoli drugemu slovanskemu (izvzeta je nemara lužiška srbščina); o tem se lahko vsak sam prepriča, če poskusi napisati v olikanem slogu ne morda kako znanstveno delo, ampak navadno pismo...» (Čop, Izbrano delo. Cv. iz dom. in tujih logov, 1935, 50.) Čop očita pisateljem, da se niti ne trudijo najti vsebini svojega pisanja primeren stilni izraz: »...njim se zdi opravljeno že vse, če kmečko govorico, kakršna je, čim natančneje prenesejo v knjigo. Zato rabijo v svojih spisih izraze in rečenice, ob katerih se spotika celo zdravi čut kmeta samega, ker pogreša izraza, ki bi bil dostojanstvu predmeta primeren.« (Istotam, 50—51). V pismu Čelakovskemu 14. marca 1833 pa čisto določno pokaže na janzeniste, katerim »se zdi vsako pisanje, ki se ne ozira na potrebe kmeta, ... vsaj nepotrebno... Ti ljudje mislijo, da je jezik že zadostno dograjen, če lahko pišejo v tem jeziku katekizme in molitvenike.« (Istotam, 38—39.)

Med takimi nazori in današnjim »ljudskim« jezikom kot idealom je sorodnost na dlani. Poveličevanje »ljudskega« jezika je objektivno vsekakor nasprotovanje usposabljanju slovenščine »za višje življenje in znanstvo«. Zato pada na purizem vsaj del krivde, da je jezikovna stilistika najbolj neobdelano področje slovenskega jezika in da se tudi v praksi premalo pazi na stilno vrednost besed in sintaktičnih kategorij.

Knjižna slovenščina je sicer izšla iz narečja, iz živega ljudskega govora, toda čim bolj so rasle njene funkcije, tem bolj se je oddaljevala od svojega izvora. Danes sta knjižni in »ljudski« jezik dve jezikovni tvorbi. Vsaka ima svojo funkcijo, zato bi bilo zgrešeno, če bi v enem ali drugem videli ideal, ki naj bi se posplošil. Medsebojni vplivi so sicer mogoči in jih tudi zapažamo, ne smemo pa jim pripisovati posebnega pomena. Kakor ne more ne ta ne oni služiti drugemu za kriterij pravilnosti, tako tudi tipična jezikovna sredstva posameznega stila (n. pr. umetniškega, kakor se to večkrat dogaja*) ne morejo biti za zgled drugim stilom.

Medtem ko slovnica jasno in podrobno ugotavlja pravila in zakonitosti, ter pravopis in pravorečje prav tako dajeta natančna navodila, pa veljajo za izbor in način uporabe jezikovnih sredstev, torej za področje stila, le nekatere manj precizirane določbe. To je seveda razumljivo, če upoštevamo, da se dá ista stvar povedati na več načinov, odvisno od osebe, ki pripoveduje, snovi, ki se obravnava, in občinstva, h kateremu se obračamo. Pa ne samo to. Tudi ena in ista oseba lahko pod enakimi pogoji, to je v okviru istega osnovnega stila, uporabi različne možnosti. Zato nas zlasti v umetniških stvaritvah zanima tudi individualni stil avtorja in stil posameznih njegovih del.

Stilne slabosti se javljajo pri piscih, ki imajo premalo izostren občutek za adekvatnost izraza vsebini in namenu teksta, ali z drugimi besedami, ki brez funkcijske upravičenosti uporabljajo specifičnosti enega stila v tekstu, ki zahteva drug stil. Tako n. pr. v uradnem dopisu ali znanstveni razpravi niso primerni familiarni izrazi, v dnevnem časopisju ni mesta malo znanim tujkam, dolgim in kompliciranim stavkom itd. Za vse to sicer ni natančnih predpisov in tudi iz slovnice se tega ni mogoče naučiti. Toda medtem ko adekvatno rabljenega jezikovnega sredstva sploh ne opazimo, zbudi neadekvatno sredstvo našo pozornost, prav tako kakor slovnicična ali pravopisna napaka. Mešanje spe-

* Prim. tudi trditve v Slovnici 1956, češ da razvoj knjižnega jezika »določuje ne samo ljudski govor, marveč tudi raba najboljših pisateljev«. Če je bilo pred mnogimi desetletji kaj resnice na tem, za današnji čas to gotovo ne velja. Korektor pri količkaj pomembnem časopisnem podjetju lahko bolj vpliva na knjižni jezik kakor še tako slaven pisatelj.

cifičnih sredstev različnih stilov izdaja torej slabega stilista. Dopustno je samo v umetniških delih, če je funkcijsko upravičeno.

Da je v pogledu stilne vrednosti jezikovnih sredstev v našem knjižnem jeziku premalo jasnosti, naj pokažejo trije primeri iz časopisnega stila. Lani se je v okviru radijskih jezikovnih pogovorov neki novinar zavzemal za to, da bi naš dnevni tisk poživili z ljudskimi rečenicami, torej nekako takole: s prebujenimi ljudstvi v kolonijah ni dobro češenj zobati; blokvske države se držijo svojih metod kakor pijanec plotā, in podobno. Na srečo se naši časopisi za ta predlog niso ogreli. Pač pa niso osamljeni takšnile stavki, značilni za znanstveni stil, toda nesmiselno zamotani: »V neskončnost pač ni mogoče pritrjevati politiki, ki je, resnici na ljubo, za sedaj po sili razmer in hotenja, razviti tu na Krasu turizem, taka, da človeku še plača, če se le odloči in gre občudovat naravne lepote.« (Ob stagnaciji obiska v Škocjanskih jamah. Delo, 19. 12. 1961.)

Zelo ilustrativna je adverbialna raba kratkega infinitiva *môč* v naših časopisih, ker se z njo greši v več pogledih. V obliki *moči* se ta besedica kot sinonim za *mogoče* v knjigi že dolgo rabi. Če jo srečujemo razmeroma redkokdaj, kljub temu, da je enako kakor *mogoče* nevtralna, to se pravi primerna v vsakem stilu, je to pač zato, ker bi jo prvi hip lahko zamenjali s samostalnikom *môč*, *moči*. Takih besed pa se rajši ogibamo. Naši klasiki so jo včasih zapisali. N. pr. Jurčič: »Ni bilo moči ogniti se Neži.« (Cvet in sad. ZD VII. DZS 1953, str. 260.) Kersnik: »... tako da ni bilo moči videti skozi njo.« (Otroški dohtar. LZ 1887, str. 658.) Na isti strani jo rabi še enkrat, toda s strešico: »... in urno, kolikor mu je bilo môči, stopil na cesto.« Stritar: »Brez potrebe nam oživljajo in vrivajo stare besede in oblike, katerih poprijeti se nam ni moči.« (Z 1879, str. 158.) Tavčar: »... sedaj pa, ko je Elvira dorasla, ni moči več krotiti hudobnih jezikov.« (Cvetje v jeseni. LZ 1917, str. 186.) Zanimivo je, da ima Tavčar v rokopisni varianti na tem mestu *moč* (ZD VI. DZS 1956, str. 297) in je torej oblika z -i najbrž popravek Zvonovega urednika. Prešeren je v svojih Poezijah vseskozi pisal *moč*, Levstik pa je v Klasju 1866 takim oblikam povsod dodal apostrof (v Ukazih, v četrti gazelii in v 13. kitici Krsta). V prislovni rabi se infinitiv *moči* že kakih sto let občuti kot knjižna oblika, podobno kakor *peči*, *reči*, *leči*, *seči*, *tolči* itd. Zato imata Pleteršnik in Glonar samo obliko z -i, četudi se je tuintam pisala tudi oblika brez njega. Kratki infinitiv *môč* je kakor vsi kratki infinitivi značilen za pogovorni jezik in konverzacijski stil. Po zdaj veljavnih pravopisnih načelih kratki infinitivi v knjižnem jeziku niso dovoljeni in je torej pisava *moč* grobo kršenje pravopisnih načel knjižne slovenščine in neutemeljeno in zato neupravičeno prenašanje elementov pogovornega jezika oz. konverzacijskega stila v časopisni stil. Oblika *môč* je možna samo v govoru, kjer s svojim širokim kratkim o-jem tudi ne daje povoda za dvoumnost. Nekaj let pred ukinitvijo *Ljudske pravice* pa se je nenadoma pojavila v tem dnevniku. Tako rekoč čez noč je iz njenih rubrik izginil običajni prislov *mogoče* in bil dosledno nadomeščen z *moč*. Ta oblika je potem prešla (najbrž s svojim začetnikom) v *Delo* in tudi v nekatere druge časopise, kjer se z neverjetno vztrajnostjo ponavlja iz dneva v dan, iz članka v članek: »Mir je moč zagotoviti samo z miroljubnimi sredstvi«, »V kratkem je moč pričakovati sklenitev novih pogodb« itd. itd. Nepojmljivo je, da novinarji dopustijo takšno samovoljo in nasilje nad jezikom. Že zaradi večnega ponavljanja se mora tej sicer malo rabljeni besedi upreti tudi manj razvit jezikovni čut, kakor pa ga smemo zahtevati od ljudi, ki jim je pisanje poklic. Kako nepismeno zveni zaradi tega prevod pasusa iz Titovega govora

v ganskem parlamentu: »Ali je moč po vsem tem dopustiti, da bi se ponavljali podobni zakulisni manevri...? Seveda ni moč, ker bi bilo to konec OZN.« (Delo, 3. marca 1961.) Ali pa takle stavek: »Obeh ni moč imeti za zmagovalki, ne ene ne druge pa ni moč imeti za poraženo.« (Delo, 15. marca 1962.) Če kdo v naglici piše površno, je to nekako razumljivo, toda neopustljivo je, iz vprav bolesterne zaverovanosti v neko besedo pisati izmaličen jezik. Neštetokrat bralcu tudi po nepotrebnem otežujejo razumevanje teksta, ker se šele naknadno zave, kaj »moč« pravzaprav pomeni, n. pr.: »Govori predstavnikov izvenblokovskih držav... kažejo, da se je moč številnih vprašanj, ki so bila videti nerešljiva, ob skupni pripravljenosti in dobri volji lotiti na način, ki bi omogočil njih uspešno rešitev.« (Delo, 24. marca 1962.) Ker imajo časopisi s svojo razširjenostjo danes nedvomno največji vpliv na knjižni uzus, se ne smemo čuditi, da so začeli rabiti obliko *moč* že tudi nekateri pisatelji. Tako beremo n. pr. pri Kocbeku, ki mu sicer ne moremo očitati, da se ne bi znal izražati, takšnele okorno formulacijo: »... kako naj jih razumem, kajti moč jih je razložiti na razne načine...« (NSd 1961, str. 1074.) Podporo takemu pisanju pa daje SP 1950, ki je iz neznanega vzroka dovolil kratki infinitiv *môč* kot dubleto k *moči*, še preden je to postalo časopisna moda. Zaradi enakšne pisave samostalnika *môč* pa se tuintam kratki infinitiv že izgovarja z dolgim ozkim o-jem, s čimer se zmeda prenaša tudi v govor.

Po tem ekskurzu na področje jezikovne stilistike, ki nam s svoje strani osvetljuje nevzdržnost purističnih kriterijev pravilnosti, nam preostane še tretja značilnost purizma, zapostavljanje novejših besed za starejšimi.

Kakor je vse, kar ima svoj začetek, neizprosno zapisano staranju in končno smrti, tako imajo tudi jezikovna sredstva določeno življenjsko dobo. Slovenščina je nekatere izraze ohranila skozi vso svojo zgodovino do današnjega dne, drugi se nekaj časa rabijo, morda sčasoma spremenijo svoj pomen, svojo funkcijo, nekoč pa zastarijo. Nehajo se rabiti, ker izginejo predmeti ali pojmi, ki jih označujejo, ali pa dobe drugačna imena, ki spočetka tekmujejo s prvotnimi kot sinonimi in postanejo značilnost mlajše generacije ali določenih slojev, prejšnje pa se polagoma umaknejo v pasivni besedni fond, to se pravi med besede, katerih pomen je znan, a so prišle iz rabe, in končno nanje popolnoma pozabimo. Pa ne samo besede, tudi besedotvorni elementi se »postarajo«, s tem da postanejo neproduktivni, in cele kategorije oblik izginjajo. Slovenščina je zgubila večino samostalniških sklanjatvenih tipov, vokativ, imensko sklanjatev pridevnikov, nekatere čase in participe itd. Izrazna moč slovenščine s tem ni bila niti najmanj prizadeta, kajti noben jezik ne opusti sredstev, ki so mu potrebna. Nekateri jeziki nimajo sklanjatve, dvojine, spola, infinitiva, glagolskega vida itd., drugi imajo številne sklanjatve in čase, dva ali tri spole in najrazličnejše druge oblike. Poznamo celo jezike, ki imajo štiri števila. Ni najbolj popoln tisti jezik, ki ima najbolj komplicirano oblikoslovje, ampak tisti, ki brez težave lahko vse izrazi. Če se torej pri nas včasih graja opuščanje pluskvamperfekta in raznih participov, češ da se s tem jezik siromaši, je to v najboljšem primeru ostanek jezikovne romantike. Načelno vztrajanje pri zastarelih jezikovnih sredstvih pa ima svoj izvor v idejnih konceptih, katerih izraz je purizem. Kriterij za pravilnost jezikovnega sredstva ne more biti njegova starost, ampak vedno le ustreznost njegovemu namenu — čimboljše sporazumevanju.

Obramba arhaizmov je pri nas stara kakor drugi puristični kriteriji. Matevž Ravnikar je v predgovoru k *Zgodbam* leta 1815 opravičeval zastarelo

rabo participov na -vši, zaradi katere si ga je privoščil Prešeren z epigramom, med drugim s pojasnilom, da »tako govore vsi drugi Slovenci (t. j. Slovani — B. U.), tako so naši krajnski spredniki vsi govorili, kar se iz starih nekdanjih bukuv pokaže, tako je sveti Ciril pred devetimi vekmi ali devet sto letmi še pisal v našem jeziku«. Z umetnim podaljševanjem življenja zastarelim jezikovnim sredstvom se brez potrebe povečujejo razlike med živo in običajno knjižno rabo.

Koliko ljudi, ki uporabljajo knjižno slovenščino, se zaveda, da je v soznanicah sposoben in zmožen, *nada in upanje, hraber in pogumen, pester in pisan, vzor in zgled, beden in reven* itd., prva manj vredna od druge, in sicer zato, ker je mlajša? »V vseh teh primerih, ki še daleč niso izčrpani, imamo opraviti s pari dublet, ki izražajo natančno isti pojem; nasproti stvarno popolnoma nepotrebnim in zgolj asimilacijskim knjižnim izposojenkam stojijo stare domače besede ali stare ljudske izposojenke, ki jih ljudstvo uporablja že dolga stoletja.« (NS 1950, 951.) Ni dvoma, da po tem kriteriju noben Slovenec ne bi mogel pisati dobre slovenščine, med jezikoslovci pa bi nastala neskončna akademska prerekanja o starosti in mladosti besed, ki ne bi nikamor pripeljala.

Toda kriterij, ki dosledno presoja pravilnost po starosti, postane nazadnje nezaupljiv do današnje knjižne slovenščine sploh. In tako beremo v nekem članku o nedoločniškem predmetu v zanikanih stavkih: »Vprašanje je pa, ali je jezikovni občutek današnjih pišočih ljudi tako zanesljiv, da bi se smeli po njem ravnati, ko pa govori raba pri naših starejših pisateljih za genitiv.« (JiS V, 255.) Znajdemo se v slepi ulici, iz katere je izhod samo v jeziku dedov. To pa pomeni, učiti se slovenščine kakor tujega jezika. Bil bi sicer še drug izhod. Tudi tega nam pokaže avtor, ko pravi: »Po moji sodbi nikakor ne gre, da bi se v slovničnih rečeh ravnali po današnjem občutku šolanih ljudi. Kaj vse je za tak občutek danes pravilno! Današnji izobraženec nima več občutka, kaj je ljudsko, kaj izposojeno, kaj narejeno. Poslušajmo rajši preprostega Slovenca...« (Istotam, 256.) Iz tega sledi: šola in izobrazba sta za knjižni jezik pogubni in hudo nápak je, da ne hodimo za Prešernovim Pisarjem.

Žal je k arhaiziranju nekoliko nagnjena tudi *Slovenska slovnica* 1956, da se omejimo samo na zadnjo izdajo. Nekaj slučajno pobranih primerov: enajsta ura ne mini (str. 162), šesto uro enkrat (162), glagoli, kakor so zadoščevati, nanzanjevati, posojevati, obsojevati, nameščevati, sporočevati (199), spregatev bodem, bodeš kot enakovredna dubleta k bom, boš (185, 201), prislovi navdan, dosegamal (245), nedeljski oblečen (245), adverbialni komparativi glaje, globoče, kasnje, laglje, meče (247), v kratih plačati (253), proti sebi je mleko dražje od masla (268) itd. Ali pa takšna opozorila: »Samostalnike s premičnim poudarkom (gre za tip poljé — B. U.) smeš sklanjati tudi po zgledu *mesto*, vendar se zavedaj, da s tem siromašimo slovensko starino in živo ljudsko izgovarjavo« (104). In še na str. 190: »Danes se smejo rabiti tudi mlade oblike *usahnjen, zamrznjen, otrpljen, ugasnjen*, a lepa ljudska starina so zgornje« (t. j. usahel itd.).

Z opuščanjem zastarelih jezikovnih sredstev po mnenju njihovih zagovornikov jezik siromašimo. Kakor bi se na prvi pogled zdelo to res, če bi namesto stare in nove besede, torej namesto dveh, obdržali samo novo, pa je stvar vendarle drugačna. Predvsem stara in nova beseda (ali katerokoli jezikovno sredstvo) lahko živita druga poleg druge le kot sinonima, n. pr. sposoben in zmožen, *nada in upanje, hraber in pogumen*. Pri njih še ne čutimo, da bi se ena »postala«, četudi imata različno frekvenco. Toda vzemimo *bukve in knjigo*. V Prešernovem času sta bila živa oba izraza, le da je bil prvi običajnejši (Prešeren ga

rabi večkrat v *Novi pisariji* in v pismu Čelakovskemu) kakor drugi (v epigramu na Čopa-dihurja v Krajnski čbelici 1832). Stritar je še mnogo let pozneje videl v *knjigi* nepotrebno novotarijo, ko je pisal: »... še vedno berem stare bukve, ko drugi čitajo nove knjige« (SG 1868, 136). Bukve so postajale čedalje bolj značilne za govorico starih in preprostih ljudi, *knjiga* pa za jezik izobražencev, nekako tako, kakor je danes razmerje med *vojsko* in *vojno*. Subst. bukve je tako nehal biti nevtralna beseda in sinonim za knjigo in je dobil posebno stilno vrednost. Medtem ko Stritar tega ni čutil, je v istem času Jurčič uporabljal oba izraza, vendar navadno v različnih funkcijah. Oglejmo si, kako jih rabi v *Desetem bratu* in *Cvetu in sadu*.

Kadar pripoveduje pisatelj sam, navadno uporabi *knjigo*. V *Desetem bratu* (ZD III. DZS 1949): v dolgočasne knjige zreti (str. 185); na klopci vidi Manico sedeti s knjigo v rokah (227); ko knjigo odpira (237); se je prav z veseljem in pridom pečal s svojo knjigo (283); deklica je sedela pri neki knjigi (352). V *Cvetu in sadu* (ZD VI. DZS 1953): morala je... knjige itd. preskrbljevati (190); med veselimi prijatelji in svojimi knjigami (190); Leon je bil pustil knjigo pod orehom (204); teta vzame knjigo (204); imela je knjigo pred seboj (226); knjigo... odložil je na stran (251); Leon ji je moral... iz ne vem katere svete knjige čitati (271); usede se h knjigi (272); odpre zapisno knjižico (295); bile so vendar njemu drage knjige (318). Bukve mu pomenijo večinoma staro ali nabožno knjigo. V *Desetem bratu*: tam je imel spredaj klopco zase plačano in je ves čas iz nekih črnih bukvic bral, ne ozrl se mi na levo ne na desno. Nekdaj je bil pozabivši to knjigo v cerkvi pustil in kruljavi Mihelj, ki se je bil svoje dni pri kanonirjih v Nemškem Gradcu brati izučil in je te bukve pobral... (184). Tu je enkrat zapisal *knjigo*, pač zato, da si ista beseda ni trikrat sledila. V *Cvetu in sadu*: Barba ji prinese bukve (185). Tudi tu ima takoj nato: komtesa odpre knjigo. (Stara žena je brala Tomaža Kempčana.) Vzel je drugi dan v njeni knjižnici debele bukve v latinskem jeziku: »De civitate Dei« (204); vedela je, da je te bukve spisal sv. Avguštin (204—205); molitvene bukvice (207); »Kaj bi rad?« vpraša komtesa, naočnike sname, bukve zapre in žagarja gleda (233); egiptovske sanjske bukve (237, dvakrat; v tem primeru bi še danes lahko tako rekli, vendar bi se v tem čutila rahla ironija). Še dvakrat rabi *bukve*, najbrž zato, da bi se izognil ponavljanju *knjige*: Njegove bukve... ležale so še na klopci (*Deseti brat*, 237); odloži bukve (*Cvet in sad*, 272). Končno rabi Jurčič bukve, kjer se mu ta izraz bolje prilega. Pri opisovanju starinske sobe starega Piškava: Na mizi je stala steklenica vina in prazna kupica zraven kopice razmetanih bukev. Soba ni imela nobene lepote in, ko bi ne bilo velikanske z bukvami založene omare... (186). Podobno v *Cvetu in sadu*: Stari učitelj pak, ki danes z bukvami v roki in v svoji najlepši suknji hodi med klopmi... (240). Od Jurčičevih oseb rabi *knjigo* samo mladi izobraženec Lovre Kvas v *Desetem bratu* (pri Leonu in profesorju v *Cvetu in sadu* ni ne takih ne drugačnih primerov). Če izjemoma zapiše *bukve*, se hoče verjetno izogniti prečestemu ponavljanju: »Ali ste še potlej kaj pečali se s knjigami?« (160) V pismu prijatelju: ko sva v samotni izbici odložila knjige (196); kako pri tem vé navajati primerne in neprimerne latinske izreke iz raznih knjig (199); pride k meni ter mi knjigo iz rok vzame (199); kadar mi bukve iz rok vzame (199); in tam v kolibici včas najdem gospodično pri bukvah (202); vzamem neko knjigo (209); odprem knjigo (210); zaprem knjigo (210). Vse ostale osebe govorijo brez izjeme *bukve*. Dolef: »Če ste kaj učenih bukev prinesli, bodeva jih enkrat skupaj pogledala« (161);

Marijan: »Kdo bo zmerom v tistih bukvah ril« (223); deseti brat: »Rajši sem letal okrog po hosti in polju, nego sedel pri bukvah« (301); stara komtesa: »Prinesi mi bukve« (184); poštar: »Jaz ne verujem, da bi se kmetija dala v bukve spraviti« (224); župan: »Gledam tukaj v bukve« (237); žagar: Kaj se bere v taistih bukvah?« (237); dekan: »ko si ga bil k meni poslal po tiste bukve!... Ali si dobil to pomlad bukvice« (245); profesorjev najemnik, kmet: »Vse bukve in pisma je prebrskala« (317); dekla Barba pa celo pravi: »in ponoči v pismo gleda« (275), s čimer hoče reči, da bere knjigo.

Iz teh primerov vidimo, da je v Jurčičevem času *knjiga* postajala nevtralna beseda, ker jo pisatelj kot takšno največ uporablja. Beseda *bukve* je dobivala stilno obarvanost, vendar še ne tako izrazite, da je ne bi bilo mogoče zapisati namesto *knjiga*, kadar se hoče pisatelj izogniti ponavljanju te besede. *Bukve* govorijo pri Jurčiču stari in neizobraženi ljudje (Dolef, Marijan, deseti brat, komtesa, dekan, poštar, župan, žagar, kmet), pisatelju pa služi ta izraz tudi za povečanje efekta pri opisu (Piškovova soba, stari učitelj) in za stare oz. nabožne knjige. Danes so *bukve* že tako zastarela beseda, da bi jo mogel uporabiti pisatelj samo še v pripovedi iz starih časov. »Starajoče se« besede in arhaizmi so torej lahko dragocen jezikovni pripomoček v umetniškem stilu, če jih rabi pisatelj s tankim posluhom. To pomeni, da v resnici siromaši jezik tisti, ki jih nasilno ohranja med nevtralnimi jezikovnimi sredstvi, ker jim s tem odvzema obarvanost, ki so si jo pridobile, ko je stopila na njihovo mesto nova beseda. Zapisati torej leta 1956 v strokovni reviji besedo *bukve*, je hud anahronizem, in stavek »... ali je naš cilj kar se da veliko število slovenskih besed, če pa vendarle ne pomeni našega pravega bogastva, saj je lahko cela vrsta takih, ki tičijo in bojo obtičale le v bukvah...« (JiS II, 54—55) — je dvakrat slab: zaradi vsebine in zaradi jezika.

Toliko o purističnih kriterijih pravilnosti.

Med ostalimi kriteriji pravilnosti, ki so napačni, ker izgubljajo izpred oči dejansko vlogo knjižnega jezika, sta omembe vredna dva. Eden se opira na logično mišljenje, drugi na slovnična pravila. Spór nastane, kadar prideta v nasprotje z ustaljeno knjižno rabo ali našim jezikovnim čutom.

Geslo *Vsakemu svoje* bi se moralo glasiti *Vsakemu njegovo* in je bilo tako tudi že predlagano, da bi ta oblika »ne bila sprta z logiko« (JiS V, 128). Vendar je bil s pravilno utemeljitvijo predlog zavrnjen: »Po logični analizi je krilatice sicer napačna in pomeni pravzaprav nekaj drugega, kakor bi rada povedala, toda razumemo jo vsi enoumno« (JiS V, 253). Če bi hoteli izločiti iz slovenščine vse, kar je nelogično, bi povzročili v jeziku zmešnjavo, ki je ne bi odpravili z nobeno logiko. Koliko imamo nesmiselnih besed, kakor so n. pr. *nogomet*, *kolodvor*, *drevored*! Koliko je zvez, kakršne so *nikdar in nikoli*, *ni ne konca ne kraja*, *okrog in okrog*, kjer se sploh ne zavedamo, da ponavljamo nekaj, kar smo rekli trenutek poprej! In navsezadnje bi lahko očitali Župančiču, da nas pita z nesmisli, če piše verze kakor *Tiho večer nad sanjajočim se jezerom boči*. *Nogomet* je sila nerodna beseda, toda ker se vsesplošno rabi in je njen pomen vsakomur jasen, je nismo upravičeni preganjati. V zvezah, kakršna je *nikdar in nikoli*, s sinonimom ali ponovitvijo stopnjujemo pomen prvega člena. Župančičev verz pa spada na področje poetike, ki ima spet drugačno logiko. Jezik je čudežen instrument; kdor ga obvlada, lahko izvablja iz njega nešteto melodij in tonov. Samo ne zahtevajmo od njega drugega kakor to, za kar si ga je človek ustvaril.

Če jezikoslovec ne sledi jezikovnemu razvoju in čutu kolektiva, ki uporablja knjižni jezik, ampak predpisuje pravila in oblike na osnovi tako imenovane slovnične pravilnosti, ki včasih korenini še v praslovanščini, po nepotrebnem jezik komplicira in arhaizira. Primeri, da si jezikoslovec lasti zakonodajne pravice, žal niso tako osamljeni, da bi smeli molče mimo njih. Naj jih nekaj navedemo.

Po praslovanski palatalizaciji velarov imamo v slovenščini regularne palatalizirane oblike *otroci* in *pri otrocih* v nom. in lok. pl., proti prav tako regularni z *otroki* v instr. pl. Analogno po prvih dveh, ki imata kakor instr. pl. danes v končnici vokal *i*, je živa tudi oblika z *otroci*, toda ta ni dovoljena. — Uganka je, zakaj komparativi *bolj širok*, *bolj lahek*, *bolj čvrst* na splošno niso dovoljeni. Današnji jezikovni čut se jim prav nič ne upira in je vprašanje, če se jim je sploh kdaj. — Prepovedana je oblika *prsa*, ki je ravno toliko 'napačna' kot *ušesa*. — Do marca letos smo vsi govorili in pisali samo *srečolov* (tako tudi SP 1950) in nikogar ni motilo, da beseda ni čisto pravilno narejena. Zato je treba odkloniti 'pravilno' obliko *srečelov*, ki je bila predlagana v radijskih jezikovnih pogovorih. — Isto je z *elektrikom*, ki bo ostal pač mrtva beseda v slovarju za *električarja* (glej o tem JiS VII, 125). — Slovnica iz 1956 uči, da se izvedenke iz glagola *stati*, *stojim* pravilno glasijo *nastajati*, *postajati*, *vstajati*, in tako tudi *obstajati*, *pristajati*, ne pa *obstojati*, *pristojati*, češ da tudi oblik *nastojati*, *postojati*, *vstojati* nimamo (str. 192). Ni zdaj važno, da je sklicevanje na glagole *nastajati* itd. zmotno, ker gre za različne izhodiščne oblike (prim. JiS II, 132), nepravilno je sklicevanje na nekakšno pravilo, ki naj bi odločalo o tem, ali se neka živa oblika sme rabiti ali ne. Oblike *obstojati*, *obstojam*, *pristojati*, *pristojam* se ne občutijo kot neknjižne, zato bodo morale postati 'pravilne', enako kakor so že 'pravilne' *ogrozati*, *ogrožam*, poleg *ogražati*, *ogražam*, čeprav na primer pri nedovršniku *zgražati se*, *zgražam se*, ki je tvorjen iz iste osnove, dubleta z -o- ni v rabi. — Podobno zavrača slovnica oblike *zaželjen*, *poželjenje*, sklicujoč se na 'pravilne' oblike *žvrgolenje*, *hrepenenje* itd. (prav tako str. 192), dasi mora po drugi strani priznati, da imamo namesto 'pravilnih' glagolnikov *živenje*, *trpenje* — kakor so pisali še v 17. stoletju in je zahteval tudi Levstik — danes 'nepravilne' *življenje*, *trpljenje*. — Kam nas lahko privede kriterij, ki hoče izdelanemu pravilu podrediti jezikovno prakso, namesto da bi, obratno, praksa bila podlaga za ugotavljanje tendenc in zakonitosti, naj pokaže posebno značilen primer. Danski slavist Svane, ki je leta 1958 izdal v Kodanju nemško pisano slovnico slovenskega knjižnega jezika, navaja ob pridevniških paradigmah v akuz. sg. za srednji spol poleg končnice -o tudi -ega. Ocenjevalec te slovnice v JiS IV, 178 sl., je bil zelo presenečen nad tem, kajti Svane tega ni mogel najti v nobeni naši slovnici. Zanimiva je ocenjevalčeva ugotovitev, »da je ta preskok iz srednjega spola v moškega tako pogosten, da ga je opazil tudi tujec in ga postavil v sklanjatveni obrazec, česar si doma še dolgo ne bo nihče upal, saj po taki posebnosti v nevtralni sklanjatvi slovenščina odstopi od indoevropske skupnosti...« Vendar omenja primere, kjer »bi nas nevtralna oblika prav motila«. »Da, imamo celo primere, kjer se nam 'pravilna' oblika zdi skoraj nemogoča in se 'napačna' kar vsiljuje, n. pr.: *Z jadrom, ki ga je imel obešenega na visokem jamboru*...« To dokaj oprezno stališče ocenjevalca pa je bilo nato kritizirano (NOja 1959, 250) in raba moške oblike odklonjena kot napaka izobražencev, »ki v naglici ne utegnejo več pomisliti, ali gre za moški ali za srednji spol«. Da pa ne bi bili prisiljeni uporabiti oblike *obešenega* in se torej

pregrešiti proti slovničnemu pravilu, je bila predlagana formulacija stavka z malce drugačnim pomenom: »Z jadrom, ki je bilo obešeno...« Takšno stališče do jezikovne pravilnosti pa pomeni z drugimi besedami: jezik imamo zato, da z njim potrjujemo pravilnost večnih slovničnih pravil.

Spričo vsega tega se nam sledeča ugotovitev istega kritika, s katero naj zaključimo to razmišljanje, a bi mu bila prav tako lahko motto, ne bo zdela tako tragična, kakor se je morda njemu: »Tisti, ki sestavljajo jezikovna rešeta, sita in podobne reči, imajo sploh bridko usodo. Že nekaj desetletij preganjajo vse mogoče napake, toda če danes odprejo naše časopise ali knjige, bodo spet nalleteli na svoje stare znanke, zbrane skoraj od prve do zadnje« (NOja 1956, 118).

Ignac Kamenik

POLLETNI UČNI TESTI ZA SLOVENSKI JEZIK V OSNOVNI ŠOLI

Pred menoj leže učni testi za slovenski jezik, s katerimi so po mnogih osnovnih šolah naše republike v začetku 2. polletja preverjali znanje učencev iz tega učnega področja. Oznaka »nestandardizirani polletni revizijski učni testi« kaže na njihov bolj ali manj eksperimentalni značaj, ki pa naj ga praktična uporaba in iz nje vznikle korekture standardizirajo.

Ker se s tako obliko ugotavljanja materialne in formalne izobrazbe, dosežene na različnih stopnjah pri pouku slovenskega jezika, lotevamo kočljivega in v vseh njegovih otenkih tako občutljivega vprašanja, kot je ocenjevanje, zahteva predloga, t. j. učni test, najskrbnejše sito. Razpravljanja o ocenjevanju (pa ne samo učencev) predvsem v zadnjih letih, ko nimamo med številčnimi in opisnimi ocenami in se nikakor ne moremo odločiti, kaj bi, pa zdaj testi, ki iščejo izhodišče za oceno v diametralno nasprotnem žarišču (v predmetu in ne v učencu, kot to žele opisne), kažejo, da ta problem ni tako enostaven, da bi šli pasivno mimo njega. Avtorjem učnih testov je vsekakor treba priznati, da skušajo najti objektivno, zrelo in trezno izhodišče za presojo smotrnosti pouka katerega koli predmeta; koliko pa so v teh prizadevanjih stvarno tudi uspeli, je odvisno predvsem od vsebinske izdelanosti samega testnega osnutka.

Ni naš namen, da bi se spuščali v razpravljanje o smotrnosti in funkcionalnosti učnih testov, o možnostih njihove uporabe, o eksaktni ali neeksaktni vrednosti njihovih rezultatov (tudi glede na učenca) itn. itn. — to prepuščamo pedagoškim izvedencem — nas bo zanimala predvsem njihova vsebinska plat. Ta pa je pogojena v namembnosti samega testa, ki narekuje ne le vsebino, temveč tudi formulacijo posameznih nalog. Avtorstvo osnutka je prevzel Zavod za napredek šolstva LRS, testiranje pa je izvedla prosvetno-pedagoška služba, kar priča, da ne gre morebiti za anketo o vsebini pouka slovenskega jezika na terenu, temveč za prvi zametek ocenjevanja učencev s pomočjo učnih testov, čemur, logično, sledi tudi statistično izračunana ocena. Tak končni namen upravičuje sklep, da postaja vsebina testa za posamezen razred obenem tudi normativ, ki določa globalnost, obseg in formalno kvaliteto znanja učencev na dolo-

čeni stopnji. Na ta način sta se vsebinsko in formalno ujela normativni ocenjevalni list (test) in učni načrt, le s to razliko, da je postal prvi kontrolni organ drugega. Zato je razumljivo, da je za tako nalogo nujno potrebna njuna popolna identiteta, predvsem tam, kjer gre za vsebinski obseg in duha, iz katerega je vzniknil novi reformirani učni načrt. Zategadelj bi se pri analizi revizijskega osnutka ustavili ob vzporeditvi obeh normativov in skušali ugotoviti njun medsebojni odnos tako glede na vsebinski obseg kakor glede na duha, katerega otrok je reformirani načrt.

Učni načrt za slovenski jezik v osnovni šoli (Objave XI/4-1960 in posebna izdaja iz leta 1959) razčleni v poglavju Navodila jezikovno vzgojo (čemur pravi test: slovenščina) v več panog: »Jezikovna vzgoja povezuje na višji stopnji naslednje panoge pri pouku materinščine v celoto: 1. Smiselno branje in recitiranje. 2. Obravnava umetniškega beriva in osnovni pojmi o slovstvu. 3. Domače branje. 4. Ustno in pismeno izražanje. 5. Film, radio in tisk. 6. Jezikovni pouk. 7. Izvenrazredne oblike dela.« Nekoliko pred tem zoži te panoge v naslednji trditvi: »V učnem načrtu so zaradi preglednosti poglavja ločena na jezikovni pouk, ustno in pismeno izražanje in branje, pri pouku pa jih povezujemo v celoto...« Vse našteje panoge jezikovne vzgoje pri predmetu slovenski jezik tvorijo skladno celoto in vsako njihovo nasilno trganje ali prepuščanje prioritete temu ali onemu področju pomeni odmik od duha načrta, ki mu je končni cilj: učenčevo pismeno in ustno obvladanje slovenskega jezika kot sredstva za sporazumevanje med ljudmi in za izražanje lastnih misli. Ta ugotovitev je tudi izhodiščna osnova za naše pripombe k učnim testom.

Že tehnična okolnost, da se polletni učni test navezuje na podrobne učne načrte posameznih šol, ki so svobodno komponirani in torej nimajo standardne razporeditve učne snovi, ga utesnjuje in sili h kompromisom s tem ali onim okoljem, kjer je pač zrasel ali bil doslej preizkušan. Zato smo daleč od misli, da bi o njem govorili kot o nečem dokončnem, o čemer so avtorji osnutka sami prepričani. Vendar kljub upoštevanju tega dejstva ne moremo mimo dveh njegovih osnovnih hib: 1. v večini razredov se je pouk slovenskega jezika zreduciral na zgolj jezikovni pouk (ki ga test žal istoveti z normativno gramatiko); 2. vse panoge jezikovne vzgoje (kolikor jih upošteva) — razen redkih izjem (prim. pravopis in pravorečje) — obravnava togo, sholastično, normativno, ne da bi (razen nekaterih izjem) upošteval predvsem njihovo praktično uporabno vrednost. O vsakem od obeh načelnih prigovorov bi skušali govoriti posebej in določneje, ker nam odpirata cel niz problemov, ki po svojem načelnem značaju zadevajo bistvo pouka slovenskega jezika na osnovnih šolah.

V 5. razredu obsega osnutek 23 nalog: od teh jih je 19 namenjenih jezikovnemu pouku; branje, recitacijo in obravnavo beril rešujejo iz pozabe le vprašanje »Kaj veš o pisatelju?« in tri bolj ali manj sugestivna pomožna vprašanja (23. naloga g, h, i); po ustnem in pismenem izražanju sprašujejo 3 vprašanja (1., 4., 5.) ter deloma 23. naloga (a, b), vendar — in to je karakteristično — se izognejo vsemu nenormativnemu ter obravnavajo zgolj pravorečje, medtem ko obidejo stilistične vaje, vaje v izboljšavanju stavkov, opise predmetov in pojavov itn. itn. Skratka, ostala je normativna slovnica, ki zanemari praktično uporabo in želi docentsko določene odgovore o posameznih pojavih. Če že oblika testa ne dovoljuje kompleksnega zastavljanja vprašanj, kakor zahteva učni načrt (o čemer pa močno dvomim), potem bi vsaj obdržali že v načrtu

razmejena področja in jih tretirali enakovredno. Seveda pri tem ne bi smeli zdrsniti na raven normativnega gramatiziranja, ampak bi bilo treba vsaj v osnovnih potezah slediti duhu učnega načrta.

Nič bolje se glede na obravnavano temo ne godi 6. razredu. Jezikovnemu pouku (beri: normativni gramatiki) je namenjenih 21 od skupno 25 nalog, a še od preostalih štirih se tri ukvarjajo s pravopisom. Le naloga »Katere so značilnosti ljudske pesmi?« preostane za ostale panoge jezikovne vzgoje. Smotrnejše in formalno pravilne se zde zlasti naslednje naloge: Napiši poljuben prosti stavek in zloženi stavek! (1. naloga), Vstavi manjkajoča predmeta v naslednja stavka! (5. naloga), Prečrtaj napačno rabo predlogov s, z, k, h! (8. naloga), Postavi samostalnike v oklepajih v ustrezne sklene! (23. naloga), Podčrtaj pravilno napisane tujke v naslednjih stavkih! (24. naloga) in Vstavi manjkajoča ločila... (25. naloga), čeprav tudi pri teh nalogah ni povsod stavek osnovno izhodišče. Naloge, kot je n. pr. Napiši stavek, v katerem glagolsko dejanje prehaja na predmet izven osebka!, se zde naravnost absurdne, saj so tipičen predstavnik tega, kar iz šol preganjamo: stavkov, ki potrjujejo pravila in so sami sebi namen. Isto velja za vse naloge, ki obravnavajo izolirane besede. Da ne bo nesporedna: ne preganjamo poznavanja slovniških normativov, le tako zastavljene naloge nimajo s problemskim poukom nobene zveze, ker ne upoštevajo obeh ciljev (materialnega in formalnega), po katerih naj pozna učenec praktično uporabno vrednost jezikovnega pojava in ga zna tudi teoretično utemeljiti. To in nič več. Na drugi strani pa pogrešamo v testu spet naloge, ki bi obravnavale stilistične vaje, proste, doživljajske, opazovalne itn. spise, opise, oznake del ali oseb ipd.

7. in 8. razred kažeta na videz boljše sorazmerje, kar velja zlasti za 8. razred, kjer pa moti predvsem formalna plat vprašanj. V 7. razredu je jezikovnemu pouku namenjenih 8 nalog, pri čemer te po vsebinski tehtnosti in teži nadvladajo ostalih 9. Prav gotovo potrebuje učenec mnogo več časa, da določi vrsto priredja 6 stavkom, kot da postavi odgovarjajoče diakritično znamenje na 6 besed. Ustno in pismeno izražanje obravnava 5 nalog; od teh sta dve posvečeni pravoječnim znamenjem, ena naslonkam, dve pa pravopisu. Tudi tu ne pride do izraza ustno in pismeno izražanje v pravem pomenu besede; vendar so imeli sestavljavci pri izbiri nalog v tem razredu srečnejšo roko. Na premišljeno izbiro kažejo predvsem naslednje: Določi vrsto stavka... (5. naloga), V kakšnem razmerju je vsebina stavkov v priredju? (6. naloga), Določi vrsto priredja! (7. naloga), Podčrtaj glavne stavke! (8. naloga), Določi stopnjo in vrsto odvisnikov... (9. naloga), Prečrtaj nedoločnik ali namenilnik, kakor zahteva smisel... (11. naloga). Za temi vprašanji zaslutimo smiselnost, saj zahtevajo določen kombiniran proces v učenčevi duševnosti in ne zaposle zgolj spomina. Branja, recitacije in obravnave beril se dotikajo štiri naloge, in sicer: Napiši naslove treh Prešernovih pesmi!, Napiši naslova dveh balad in kdo jih je spesnill!, Kaj je balada?, Določi pisatelja za spodaj navedena dela! Vsebinsko se zahteve teh nalog ujemajo z zahtevami, ki jih stavlja učni načrt, formalno ne. Ali zadostuje, da učenec, ki se uči v 7. razredu o Prešernu (in je o njem slišal že mnogo prej), napiše le naslove treh njegovih pesmi, medtem ko mora poznati vse neosebne glagolske oblike? Ali ni to goli formalizem, ki zavaja v bibliografsko metodo? Balado obravnavata kar dve nalogi, Prešerna pa odpravimo s tremi pesmimi, ki jih pozna že učenec 3. razreda! Nejasen je tudi kriterij za kompozicijo 16. naloge, ki zahteva, naj dijaki pripišejo avtorja naslednjim delom: Deseti brat,

Skodelica kave, Domen, Martin Krpan, Solzice in Desetica. V 7. razredu ne govorimo o Jurčiču (načrt ga zahteva v 5. razredu), niti ni Deseti brat predpisan v seznamu del za domače berivo; Domen je v spisku del za 6. razred, Martin Krpan za 3. razred, Solzice za 6. razred, Desetica je v Petem berilu (tu se z njo prvič sreča), Skodelica kave pa je v seznamu za 7. razred. Ali je bil kriterij za to nalogo le splošna izobrazba učencev? Res je, da je polletni test iz že omenjenih razlogov utesnjen, vendar — ali se ne bi, če se že moramo, oprli raje na 6. razred, kjer predpisuje načrt, naj zvedo učenci »nekaj o življenju in delu zlasti Trdine, Erjavca, Aškerca, Prežiha, Kranjca in Klopčiča«?

V 8. razredu dobi predvsem v drugi polovici testa pretiran poudarek zgodovina. Večina pripomb, ki zadevajo vsebino tega testnega osnutka, gre na rovaš njegovega duha, njegovega tretiranja posameznih panog jezikovne vzgoje in njegovega tega formalističnega koncepta, kar pa velja tudi za ostale osnutke. Po sestavi nalog je od vseh najbolj pester. Izključno jezikovno področje obravnava 8 od 26 nalog; pravopisu so namenjene tri, pravorečju dve, literarni zgodovini in teoriji 10, po ena naloga pa se dotika narečnih skupin, slovanskih jezikov in zgodovine črkopisa. Najmanj prigovorov bi veljalo jezikovnemu področju (čeprav sem tudi tu mnenja, da bi sodile naloge, ki govorijo o posebnostih in pogostnih nepravilnostih v sklanjatvi samostalnika, že v 6. razred, pa četudi jih v 8. razredu ponovimo; isto bi veljalo za stopnjevanje pridevnika). Manj skrbni pa so bili sestavljalci pri nalogah iz literarne zgodovine in teorije. Togo zgodovinarska in formalno nesprejemljiva je celotna 16. naloga, ki govori o značilnostih ljudskega slovstva. Prav tako je pomanjkljiva 17. naloga, ki govori o zaslugah protestantskih piscev. Učni test, ki daje učencu samo dve možnosti, da se odloči za ali proti, mora biti vsebinsko toliko tehtnejši, kolikor je sama oblika testa pomanjkljiva. Kje je ostal »kritični realizem« protestantskih delavcev, s katerim so rušili sholastično zgradbo? Kje njihova prizadevanja za slovenske šole, za uporabo slovenščine v cerkvi itn.? Vse to bi učenec omenil, ko bi mu test nudil priložnost. Tako pa ga utesni v zgolj vsiljeno strugo. Ali je n. pr. res *zasluga* protestantskih piscev, da niso pisali knjig posvetne vsebine, da so napisali sorazmerno dosti knjig? To niso *zasluge*, kakor sugerira test s svojo tekstualno predlogo. Prav tako vzbuja pomisleke oznaka za romantiko, ki jo naloga takole formulira: »Razvija se umetnost, ki skuša ljudi oplemenititi. V ospredje stopijo domišljija, ljubezen za vse nenavadno in izredno, čustvenost ter zanimanje za ljudski jezik.« Čemu služi taka oznaka? Vsiljuje se nam vtis, kot da je prepisana iz kakšnega »evropsko obarvanega« literarnozgodovinskega »okvira«. Vse to je res in drži za francosko, nemško, angleško itn. romantiko, vendar predstavlja za osnovnošolskega otroka romantika predvsem slovensko in južnoslovansko romantiko, ki pa je svojstvena in najde svojo inkarnacijo v Prešernovi pesmi, čbeličarjih, Čopovih in Smoletovih prizadevanjih, ne pa v »ljubezni za vse nenavadno in izredno...« Osnovnošolskega otroka popeljemo v Evropo, vendar nam je izhodišče domača literarna dejavnost. Zato ga vprašajmo najprej, ali pozna domačo romantiko (iz vprašanja je jasno razvidno, da gre za dobo, ne za stil) in katere so njene značilnosti! Kaj bi pri Prešernu z »nenavadnim in izrednim«? Kje so ostale njegova že skoraj tragična domoljubna zasidranost pa njegova revolucionarnost pa Čopova prizadevanja za pridobitev slovenskega meščana itn. itn.? Tu je pravo jedro slovenske romantike, katere simptom je boj za Kranjsko Čbelico. In to naj pozna osnovnošolski otrok! Več mu pove kot šablonska oznaka. Podobni ugovori se vzbujajo pri vprašanjih

v 21. nalogi. Poezija naj bi bila v prvi vrsti plod čustev in fantazije. Trditev je prepisana iz Besedne umetnosti S. Trdinove in ne vzdrži kritike, vsaj v sodobnem času ne. Izpodnese jo že skromna lirična črtica, da ne govorimo o avanturističnih, fantastičnih ipd. romanih. Prav tako sta nekritično prevzeti iz istega učbenika ugotovitvi, da je slog proze blizu vsakdanji govorici (epike morda, proze ne; vsa Cankarjeva proza je ritmizirana, poetična, a je vendarle proza) in da je nevezana beseda plod opazovanja in razmišljanja. Po tej logiki bi pesem ne smela biti plod opazovanja in razmišljanja in tudi Levstik ne bi napisal nobene pesmi (da ne govorimo o Prešernu, za katerega vemo, da si je že prej pripravil papir in pero, kadar je hotel zvečer pisati, in o mnogih drugih pesnikih, ki nam je znana geneza njihovih umotvorov). Ob takih vprašanjih naj se učenec zdaj odloči, kaj je značilno za poezijo, kaj za prozo! Prepričan sem, da tako nejasno in togo zastavljene formulacije zavajajo vsaj v negotovost. Na enak način naj učenci razmeje tudi pravljico in pripovedko. Tu je negotovost še večja. Določno značilne za pripovedko so le te trditve: opisuje resnične zgodovinske osebe (zgodovinska pripovedka); govori o ljudskih junakih (junaška); skuša čudežno razložiti nenavadne pojave v naravi (le aitiološka). Ne vemo pa, kaj početi s trditvijo »ljubi nasprotja«, ker je to značilno za obe (zlasti še za ljudsko pripovedko). Če je mišljena s tem črno-bela tehnika (ki je pri Trdinovi dovolj pojasnjena), je vprašanje pač zelo nespretno formulirano. Tudi trditev, da so za pravljico značilna pogostna ljudska števila, obvelja le tedaj, kadar govorimo o pravljici ad hoc. Kakor hitro pa jo primerjamo s pripovedko, nam ta podatek prav nič ne pove, ker so tudi za pripovedko ta števila značilna. Ljudska števila so namreč karakteristična za ljudsko tvorbo sploh, pa naj je pravljica, pripovedka ali pesem. Neodločen bo učenec ob alternativni: pravljica ali pripovedka še pri oznaki »pravica zmaga nad krivico«, kajti obe imata pravico do nje; prej celo pripovedka, saj se je razvila iz bajke, kjer se je prvotni antagonizem svetloba: tema prelevil v borbo med dobrim in zlim. 24. naloga, ki sprašuje po značilnostih soneta in glose, vzbuja vprašanje: čemu prav glose, ko pa vemo, da so to stalno špansko obliko pesniki najmanj uporabljali; za test pa se zdi spričo svoje formalno čiste strukture najbolj uporabna.

Vsebinsko se, če strnemo ugotovitve, osnutki učnih testov od 5.—8. razreda sicer naslanjajo na učni načrt, vendar dajejo prednost jezikovnemu pouku, ostale panoge jezikovne vzgoje pa zanemarjajo. V tej smeri bi potrebovali dopolnila, tako da bi poleg čiste normativne gramatike našla v njih mesto tudi tista področja, pri katerih so učenci za jezikovno vzgojo najbolj sprejemljivi in ki kažejo tudi stvarno podobo pouka in znanja slovenskega jezika na terenu. Vsebinske korektуре potrebujejo tudi literarnozgodovinska in literarnoteoretska vprašanja.

Že sproti, ob razčlenjevanju vsebine učnih testov pa so se nam vsiljevale pripombe glede na njihovo formalno podobo, t. j. glede na način, kako skušajo ugotavljati materialno in formalno znanje slovenskega jezika. Osnutek ni le formular, ki registrira odgovore posameznih učencev, temveč naj bi bila tudi premišljeno komponirana in materialno podprta sinteza naših metodoloških in idejnih pogledov na pouk tega predmeta, kakor je to storil učni načrt s svojimi Navodili. Vsebinska plat osnutka je potemtakem pogojena z učnim načrtom, njegovo formalno podobo pa določajo ali vsaj naj bi določala Navodila. Tu pa se oba dokumenta močno razhajata.

Osnutek tretira slovenski jezik le kot učni predmet, ne pa tudi kot učni in občevelni jezik, čeprav Navodila določno govore: »Pouk materinščine v osnovni šoli je treba povezovati z vsemi učnimi področji, z življenjem in delom učencev v šoli in izven nje.« Tak zaključek narekuje formulacija nalog iz jezikovnega področja, ki upoštevajo (razen pravopisa in pravorečja ter redkih izjem v oblikoslovju) le slovniško prakso, t. j. jezikovne vaje, ne pa tudi praktično uporabo. Nisem prepričan, da je poznavanje jezikovnih pojavov že zadostna garancija tudi za njihovo aktivno uporabo, še manj takrat, če jih učenec ugotavlja izolirano, po posameznih besedah ali členih. Avtorji osnutka o tem ne dvomijo; od tod cela poplava nalog, v katerih so iz konteksta iztrgane besede tisti preizkusni kamen, ob katerem naj učenec dokaže svoje jezikovno znanje. Osnovno načelo pri jezikovnem pouku je in bo, da je izhodišče obravnave nekega jezikovnega pojava vsaj stavek, če že ne smiselna celota. Čemu se je test temu odrekel? Verbalizem ne tiči torej le v tem, da pri *pouku* obravnavamo jezik ločeno od njegove funkcije, temveč tudi v takih vprašanjih, ki trgajo smiselne celote.

Drugi ugovor, ki velja formalni plati nalog, zadeva učenčevo aktivnost. Čemu zahteva velika večina vprašanj iz jezikovnega področja le *ugotavljanje* jezikovnih pojavov? Posledice, ki rasejo iz zaključkov takega pojmovanja, so lahko daljnosežne in zadevajo namembnost jezikovnega pouka v osnovni šoli nasploh. Vprašujemo se: ali smo pri pouku slovenskega jezika lahko samo tolmači jezikovnih zakonitosti in jih učimo zaradi zakonitosti samih (ugotovitev ni nova) ali pa je jezikovna zakonitost le osnova za aktivno samoustvarjalnost učencev. Tu mi prihaja na misel pogostna praksa po naših šolah, ki se je, zlasti tam, kjer primanjkuje slavistov, vtihotapila iz nižjih razredov tudi v višje: da namreč pri interpretaciji teksta enostavno »prevedemo« tekstno predlogo v jezik učencev in jim jo tako vsebinsko približamo, pisateljevo oblikovno pomagalo — jezik — pa smatramo le za posodo, ki jo samo *tolmačimo* kot avtorjevo posebnost. (Razlogi za tako prakso so otipljivi, vendar na tem mestu ne bi o njih razpravljali.) Tako učenci umetnine niso apercipirali, temveč so jo zgolj prevedli v svoj jezik in postali bogatejši le za vsebinsko, ne pa tudi za oblikovno spoznanje. Podobni občutki se me lotevajo, ko prebiram imperative: podčrtaj!, prečrtaj!, določi! itn. Nikakor ne smemo dovoliti, da bi nam postala črka važnejša od duha ali, prevedeno v testno govorico: bolj me zanima, ali je učenec v stavčni kompoziciji pravilno uporabil dovršni in nedovršni glagol (prim. dramatični sedanjik), kot pa dejstvo, da ga je samo znal določiti; kajti na ta način sem vezal teorijo z *uporabo*. Test pa je marsikje (ne povsod) načelo: praksa — teorija — uporaba spremenil v: praksa — teorija — praksa, pri čemer je zadnjo stopnjo istovetil s slovniško prakso.

Ocenjujoč test iz tega zornega kota, pogrešamo v njem naloge, ki bi problemsko zaposlile širši radij učenčeve duševnosti ter dijaku omogočile dokazati njegovo aktivno ustvarjalnost, torej apercipijo in ne zgolj percepcijo. Take naloge bi bile n. pr.: Spremeni vrstni red besed!, Popravi napake v stavku (jezikovne, slogovne, pravopisne itn.)! Nadalje bi togost odpravljale naloge, ki bi obravnavale že zgoraj nakazane izostale panoge jezikovne vzgoje (slog, opisi, orisi, kompozicija, dispozicija, razčlenitev vsebinsko zaokroženega sestavka, oznaka itn. itn.). Le tako bodo smiselne tudi vse oblike in metode jezikovne vzgoje. Kajti zdi se nam nekoliko nenaravno, da bi vse govorne, slogovne in spisne vaje pa moderna nazorila, interpretacije tekstov in kolikor je še tega

zreducirali na iskanje besednih vrst iz stolpcev, na ugotavljanje dovršnih in nedovršnih glagolov in na razmišljanje o tem, ali začnemo obravnavo literarnega ustvarjanja našega naroda z ljudskim slovstvom ali ne. Prav gotovo pa po dopolnjeni testni predlogi ne bi mogel doseči prav dobre ocene učenec, ki je bil ob polletju negativno ocenjen in ne zna samostojno oblikovati niti ene misli.

Pri nalogah, ki obravnavajo literarno zgodovino, teorijo in vse, kar je v zvezi z obravnavo literarnih tekstov, preseneča togi formalizem. Kaj lahko n. pr. razberemo iz naloge o značilnostih ljudskega slovstva v 8. razredu? Navodilo k vprašanju se glasi: Prečrtaj napačna odgovora! In odgovori? a) Pregled literarnega ustvarjanja našega naroda začenjamo navadno z obravnavo ljudskega slovstva; b) ljudsko slovstvo so ob nastanku zapisovali; c) ustvarjalčevo ime je znano; d) ljudska pesem se ni spreminjala; e) v času romantike v prvi pol. 19. stol. so začeli posvečati ljudski pesmi veliko pozornost; f) zapisovalci ljudskih pesmi so: Valentin Vodnik, Andrej Smole, Emil Korytko, Karel Štrekelj, Joža Glonar, France Marolt; g) ljudska literatura obsega samo pesmi. To so značilnosti ljudskega slovstva za učenca 8. razreda! Prečrtajmo oba nepravilna odgovora in pogledjmo, kaj je ostalo! Zgolj zunanji, mehanični, ponekod celo inteligenčno pretirano skromni podatki. Sprašujem se, ali je res značilno za ljudsko slovstvo, da začenjamo z njim pregled literarnega ustvarjanja našega naroda? In — ali je ena od značilnosti ljudskega slovstva, da so bili zapisovalci ti in ti? To je isto, kot bi trdil, da je ena od značilnosti Vorančeve proze ugotovitev, da bo v kratkem Koruza izdal njegova zbrana dela. Vsi odgovori (razen tistega pod d) so suhoparno zgodovinarski in ne zadevajo jedra problema. Če je to vse, kar ve povedati osmošolec o ljudski tvornosti, je bolje, da še to izostane. Zanima nas pa, kje so ostali v testu junaki, ki jih je ustvarila ljudska duša, kot so Kralj Matjaž pa Vida, desetnica, Ravbar, Lambergar, Klepec in vsi drugi, ki so živa zgodovina in priča naše težke preteklosti. Ali ni bistvenejša od vseh zgornjih ugotovitev resnica, da je ljudska pesem glasen in neutajljiv prevodnik narodove psihe? Ali se ne skriva v vsaki vrstici ljudske lirске pesmi iskra neuničljive življenjske sile in skoro v vsaki epski tvorbi vsaj želja po skromnem plamenu poguma? Ne trdim, da so odgovori napačni, upam pa si trditi, da v primerjavi z vsebinskim bogastvom ljudskega blaga niso tako bistveni, da bi imeli edini pravico do življenja; vsega ostalega pa, kar mu govori ljudska tvornost, učenec ne bi mogel izraziti, ker nima možnosti (o vsebini ljudske tvornosti ni govora v nobenem testu). Iz vseh vprašanj o tej veji literarne ustvarjalnosti moremo zaključiti, da mora absolvent osnovne šole vedeti to, da je ljudska tvornost pač oblika literarnega ustvarjanja, ki se mora *naučiti* njeno zgodovino, povedati pa mu ne more nič, ker je to povedala že svojemu zapisovalcu. Na podoben način obravnava test vsa vprašanja iz literarne zgodovine (n. pr.: Vpiši k ustreznim literarnim dobam naslednje pesnike in pisatelje!, Pripiši k spodaj navedenim delom ustreznega avtorja!, Napiši naslova dveh basni in njihova avtorja!, Napiši naslova dveh balad in kdo jih je spesnil!, Napiši naslove treh Prešernovih pesmi!, Določi pisatelja za spodaj navedena dela! itn.). Kompleksna vprašanja, ki rešujejo problem, so izključena. Ali je po tej logiki učenca, ki zapušča osnovno šolo, literatura sploh naučila kaj drugega razen nekaj naslovov in to, da jè (biva)? Ali nam je res literarna zgodovina postala samo sinonim za »literarno« obarvano zgodovino, atribut »literarna« pa le epiteton ornans? Z nobenim

od tako zastavljenih literarnozgodovinskih vprašanj se ne bi mogli strinjati, ker so, gledano s stališča namenskosti pouka literarne zgodovine v osnovni šoli, preostanek preživelega.

Oblikovno kažejo torej učni testi za slovenski jezik v primerjavi z njihovo vsebinsko platjo večje pomanjkljivosti ter terjajo premišljene dopolnitve in korekture. Te pa naj bi posredovali avtorjem slavisti — praktiki, kajti zdi se, da so prišli pri sedanjem osnutku premalo do izraza.

Ocene, poročila, zapiski

OB NAJNOVEJŠI DRAMATIZACIJI TAVČARJEVEGA DELA

Pred kratkim smo imeli priložnost gledati na Šentjakobskem odru dramatizacijo Tavčarjeve Visoške kronike. Istočasno so v Ljubljani vrteli poljski barvni film Sienkiewiczovih Križarjev. Obe hiši sta bili ob uprizoritvah nabito polni. Še hujši naval h Križarjem sem doživela nekaj mesecev poprej v Warszawi, kjer so jih dajali že nad leto dni. Slavisti smo zasedli v dvorani skoraj celo vrsto, bili smo gostje poljskih tovarišev, ki so nam pravočasno preskrbeli vstopnice. Ti so gledali uprizoritev že tretjič, četrtič, pa so imeli še zmerom vlažne oči. Tudi Tavčarjeva dramatizacija je privabila ljudi, da že nekaj dni pred predstavo ni bilo več vstopnic.

Filma z dramo ni mogoče primerjati, tudi Sienkiewicz s Tavčarjem komaj. Med prvo objavo obeh romanov je skoraj presledek dveh desetletij, a težko bo dokazati, koliko je Tavčar Sienkiewicza poznal (v njegovi obsežni biblioteki je ohranjeno eno samo Sienkiewiczovo delo: *Eine Komödie der Irrungen und andere Geschichten*. Deutsch von B. W. Segel, Berlin, b. 1.). Ne glede na to pa lahko rečemo, da Tavčar kljub drugačnemu odnosu do življenja in sveta Slovencem pomeni s svojimi zgodovinskimi deli nekaj podobnega kakor Poljakom Sienkiewicz. Oba skušata dati svojemu narodu potrditev njegove močne preteklosti, vnanjih in duhovnih bojev, bolečine pa tudi junaštva. V skladu z dejansko zgodovino je seve zlasti poslednjega neprimerno več pri Sienkiewiczu, čeprav tudi Tavčarju ni mogoče zanikati bleščeče sposobnosti za podajanje širokih epskih platen.

Takšna snov in obdelava je vselej privlačna za uprizarjanje, pri obeh romanopiscih pa zaradi njune dramatičnosti k temu naravnost izziva. Publika dokazuje, kako je je žejna zlasti zdaj, po letih strahotnega boja za obstanek, na kakršnega smo bili v drugi svetovni vojni obsojeni tako Slovenci kakor Poljaki.

Po osvoboditvi so se naši filmski krogi tega zavedali, ko so pričeli snemati Visoško kroniko po scenariju Draga Šege. Fragmentarni posnetki, ki sem jih imela priložnost gledati na platnu, so uspeli; velika škoda je, da so snemanje sredi dela prekinili in nas tako osiromašili za velik slovenski historični film. Da smo za takšno uprizarjanje prerevni? Poljski film je vsekakor zahteval še neprimerno večji aparat in je kljub tej in drugi pomanjkljivosti dosegel svoj namen. Tavčarjeva umetnost, ki s časom dejansko raste, pa v naši merodajni javnosti še zmerom ni dovolj priznana, da bi se ji zdelo vredno zanj kaj več tvegati. Kako živo pa jo sprejema široka publika, dokazujejo dramatizacije njegovega dela na Šentjakobskem odru.

Seveda te dramatizacije ne morejo doseči avtorjeve očarljivosti; kaj takega pa redko kateri dramatizaciji uspe. Tudi je res, da prav pri Tavčarjevih dramatizacijah vidno izstopi predvsem tista vnanja, meščanska plat, ki s svojim pestrim dogajanjem zabava, porazgubi pa se dragocena duhovna plat, ki v knjigi bogato osvešča. Tega ni kriv samo dramatizator, ki mora delo krčiti glede na omejeni čas in prostor, soodločilen pri uspehu je ves odrski ansambel, ki ustvarjalca dojame ali pa ne.

Savo Klemenčič, dramatizator in režiser zadnje Tavčarjeve uprizoritve, je znan že kot skrben dramatizator Tavčarjeve novele Janez Sonce, ki so jo bili Šentjakobčani uprizorili pred zadnjo vojno (prim. Tavčarjevo zbrano delo IV, 311). V uprizoritev romana se je zagnil z vso prizadetostjo, za postavitev scene podrobno preštudiral visoško

okolje in nekdanj tako mogočni zdaj propadajoči dvorec in skušal iz njega s smislom za značilne drobne finese izluščiti zadnjo zgodovinsko patino, prizadeval si je, da dvigne dogajanje nad diletantizem, kar se mu je s pomočjo nekaterih odrsko posrečenih zamisli in nekaterih prizadevnih igralcev — v podrobnosti se ne morem spuščati — deloma tudi uspešno posrečilo. Marsikje ni sam kriv, da dramatizacija ne izzveneva v tavčarjevsko poglobljenem toplem tonu in da se prebežno dotika epizod, ki bi jih bilo potrebno markantneje podčrtati, kolikor so bistvene, drugače po opustiti. Živahni masovni prizori kljub posrečeni raztegnitvi pozorišča v publiko ne morejo pričarati razgibanosti tragikomike, s kakršno n. pr. deluje svečana sodba »čarovnice« Agate ob pompozni navzočnosti visokega klera, bedastega fevdalnega sodstva in bistrega škofjeloškega meščanstva. Takšno široko prizorišče si poleg drugih hitro spreminjajočih se efektnih dogajanj lahko živo in učinkovito predstavljamo samo v uspelem filmu. Ob primerjanju s predvajočo dramatizacijo in uprizoritvijo istega dela v rokah Marije Vere na deskah našega osrednjega gledališča pa je le treba ugotoviti, da Klemenčičeva uprizoritev z uprizoritvijo Marije Vere tekmo vzdrži. K temu pa nista pripomogla ne revnejši oder ne skromnejša igra, marveč neka prisrčna prizadetost, ki smo jo v preakademske hladu Marije Vere nekje pogrešali.

Čudim se, da domača ljudska igra ni vzbudila prav nikakršnega odmeva v kritiki. Pokazala je dovolj resnega truda in ljubezni do našega sveta, da je zaslužila pozornost za poskus, ki bi bil dejansko lahko čisto drugače uspel, če bi bil deležen večje uvidevnosti in večjih sredstev. Tu bi se pa lahko učili pri Poljakih.

Marija Boršnik

NEKAJ NOVIH KNJIG O SLOVSTVU NOB

III

Težko je reči, koliko vezi se plete med slovstvom NOB in slovstvom oziroma kulturnim ustvarjanjem v desetletjih pred drugo svetovno vojno. Za kakršen koli odgovor na to vprašanje je treba še precej raziskovanja; taki drobni podatki kakor o Adolfu Jakhelu v sarajevski Zori ali o družini, ki naj bi se lotila vprašanj slovenskega filma, mečejo komaj sled sence, vendar opozarjajo, da ni dima brez ognja. Zdi se mi, da bomo v prihodnje ugotavljali v slovstvu NOB več vezi med ustvarjalnostjo vojnih let in med slovstvenim dogajanjem od 19. stol. dalje. Ob močni nacionalni in socialni vsebini našega novejšega slovstva — to je od romantike dalje — to ne bo nič nenavadnega ali čudnega. Taki odmevi nekdanjih dob v slovstvu oziroma kulturi NOB bi pričali o živi prepletenosti slovstvenih ustvaritev in sploh kulturnega dogajanja z najširšimi novimi hotenji in o živem široko ljudskem dojemanju kulturnih vrednot. Kultura je bila bistveni sestavni del nacionalnega življenja. V takih živih osnovah so se razrasle tudi korenine nove kulturne ustvarjalnosti. Take žive osnove so bile obenem sprejemljiva, plodna zemlja za seme od drugod, da je lahko pognalo v svojsko našo rast. Nesmiselno bi seveda bilo mišljenje, da se ni spremenil duh, ki je ustvarjal kulturne vrednote v NOB. Slovenski človek, pretresen do dna svojega bistva, je tudi vse staro gledal v novi luči in nadahnil včerašnjo besedo z novo krvjo.

Iz teh razlogov se mi zdi še posebej ključna trditev v brošuri Vere Jagrove o Klopčičevi Materi. Ta preprosta enodejanka je slovstveno pohlevna stvarca. Nastala je iz propagandnih potreb, žela pa je velike uspehe v NOB na Slovenskem, prešla naše meje in razen na gledalce slovanskega juga delovala na gledalce v Italiji, v Severni Afriki (tudi v francoskem jeziku), v ZDA itn. Zdej je Jagrova »odkrila«, da je to delce »svobodna prepesnitev Brechtove igre Puške gospe Carrar« (82); Klopčič da se je »snovno naslonil na Brechtovo delo in v veliki meri tudi stilno« (84). Avtorica obširno na dveh straneh pripoveduje vsebino obeh navedenih iger in primerja osebe pri Brechtu in pri Klopčiču. Takó utemeljuje svojo trditev, da Mati ni Klopčičevo »originalno delo« (82).

Opraviti imamo torej s podobnimi težnjami, ki jih radi kažejo neki prevneti kritiki in slovstveni zgodovinarji, ki vsepovsod »odkrivajo« »plagate«, »vplive« ipd. Ta pravda se seveda tudi v svetovnem merilu nikoli ne bo končala, kakor se ne bo končala v našem krogu. Spomnim samo na vprašanja iz našega slovstva: Jenko-Heine, Stritar-Goldsmith, Finžgar-Sienkiewicz, Župančič-francoska moderna lirika idr. (Primerjaj, kakšne vplive in vzporednice je nakazal Lino Legiša v SR 1948.)

Razumljivo je, da se iz močnega središča širijo koncentrični krogi na vse strani. Tudi na Slovenskem. Berem v Brnčičevi pesmi: »Matere, ljubice, žene«, in mi v ušesih zazveni stih iz Kajuhove Pesmi talcev: »Žene, matere, dekleta« in še bolj začetek iz pesmi neznanega partizana v Klopčičevi zbirki Pesmi naših borcev (I./47): »Matere, sestre, ljubice.« V II. knjigi (30) navedene Klopčičeve antologije berem:

Nekoč čez več milijonov let
morda bo geolog iskal
kako živeli so ljudje v današnjih dneh

In pri tem mi zapoje verzi Srečka Kosoveja iz VIII. pesmi njegovega cikla Tragedia na oceanu:

Čez dvajset tisoč let mogoče,
ko vstanejo ti otoki iz tal,
pride na goro s palčico v roki
geolog in bo preiskoval.

Toda v prvem in drugem primeru je vsakršno vzporejanje nesmiselno. Lahko rečemo, da se je neka, v našem primeru partizanska pesem sprožila ob neki drugi naši pesmi, toda čustvena in miselna vsebina sta si povsem različni. Tako je tudi z Materjo. Snov je za tista leta NOB tipično slovenska. Igra diha v celoti slovensko življenje, našo aktualnost, partizansko ozračje jeseni 1943. Za vsako osebo bi lahko rekli, da nosi najznačilnejše poteze običaj slovenskih tipov; zato se je tudi igra mogla tako uveljaviti doma med vojsko in po njej, čeprav (ali prav zato, ker) dosega le raven povprečne ljudske kmečke igre. Če kje, je iskati neko pobudo za motiv v Čapkovi drami Mati. Pri Čapku mati do zadnjega brani sinovom, da bi odhajali zdoma in v boj; ko pa sliši, kako sovražnik ruši domovino in pobija brezbrambne otroke in žene, nazadnje sama dá puško najmlajšemu sinu, da odide v boj. Ali bi mogli reči, da je Čapek vzel motiv Brechtu?! Brecht je ustvaril Švejka v drugi svetovni vojni, Kavkaški krog s kredo in Beraško opero, toda ali mu moremo odreči izvirnost, čeprav bi mu mogli oponesti Haška, Klambunda ali Gaya? A naj bi bil motiv za našo igrico posnet po Brechtu ali po Čapku, to dejstvo še nič ne bi povedalo o značaju in umetniški ceni Matere. Bistveno je, da čutimo Mater kot slovensko igrico, z našimi ljudmi, z naših tal in z našo miselnostjo. Iz besed, ki jih najdemo v Pleteršnikovem slovarju, lahko sestavimo Krst pri Savici in Martina Krpana, a mislim, da zato nima Pleteršnik nikake pravice do deleža Prešernove ali Levstikove slave.

Iskanje vplivov in vzporednosti, razkrivanje psevdonimov in anonimov in ugotavljanje vezi med časi in ljudmi imajo svoj pomen, morajo pa imeti svoj jasen namen. Tudi v partizanskem slovstvu je še mnogo neugotovljenega, nejasnega in zakritega. Zato je prav, da odkrivamo pota misli in motivov in iz anonimnosti luščimo določne obraze.

Pri Jagrovi in pri Pavčku se je dosedanji Anton Korošec spremenil v partizanskega pesnika Ivana Korošca. Kot Anton je pesnik nastopal v Pesmih naših borcev in v obeh izdajah antologije Kri v plamenih. Vendar Jagrova poleg dr. Ivana Korošca (27), ki naj bi bil po njenem začel nastopati »nekako sredi leta 1944« (27), navaja še vedno tudi Antona Korošca, ki naj bi bil začel nastopati »proti koncu NOB« (177). Podatke o Ivanu Korošču navaja Pavček v svoji spremni besedi (179), ki ji je pridružil tudi Koroščevo podobo; iz tega smemo sklepati, da so njegovi podatki preverjeni. In vendar se mu je primerilo, da Korošca v svoji uvodni besedi navaja pod starim imenom Anton. Vsekakor gre pri vseh teh različnih omembah za isto osebo, za pesnika, ki je kot partizan padel 18. V. 1942. Dan Koroščeve smrti briše seveda vse trditve Vere Jagrove, a spodnaša tudi Pavčkov misel oziroma trditev (179), da sta ohranjeni pesmi Romanca in Dve pismi (Pavček jih šteje za tri) »partizanski pesmi«. Ugotoviti bo še treba, ali sta pesmi bili objavljeni v osvobodilnem tisku ter kdaj in kje. Zase sem prepričan, da spadata pesmi med tiste Koroščeve verze, ki jih je spesnil v času služenja svojega rednega vojaškega roka v stari Jugoslaviji tik pred vojno. Pesnik je padel že dober mesec po odhodu v partizane. Težko da bi bil tedaj mogel objaviti dvojce pesmi s tako izrazito protivojno ostitjo, s tako neprikrito obsodbo vojskovanja, torej tudi partizanskega. Prepevati ali pa celo objavljati take pesmi, kakor sta Koroščevi, je še dolgo po Koroščevi smrti veljalo za nevaren »defetizem«, spodkopavanje vojne morale ipd. V letih od 1938 dalje, ko so nastajali Koroščevi stihi — med njimi po mojem mnenju tudi ohranjeni pesmi — je tudi naš slovenski svet ves drhtel v pričakovanju vojne, ki se je neizogibno bližala. Zato je nastanek takih pesmi, kakor sta Koroščevi, v predvojnem času povsem mogoč in celo naraven.

V podkrepitev te misli naj navedem pesem, ki jo je pod naslovom Kam priobčil Klopčič v *Pesmih naših borcev*, »atisnjenih prve dni julija 1944« (62). Na vprašanje, kaj storiti, če vojska prihrumi, beremo pesnikov odgovor:

Na gore, na planine
nas žene mlada kri ...
v skalovju in v goščavi
poiščemo si pot.

Zdi se, kakor da je take stihe mogel napisati samo partizanski pesnik v gošči in v gorah. In povsem naravno, naravnost aktivistično se na to navezuje v letu 1944 pereča perspektiva za prihodnost, izražena v kitici:

Z delavnimi rokami
se vrnemo domov,
napravimo ga sami,
še lepši dom bo nov.

Nad pesem je kot avtor zapisan v *Pesmih naših borcev* Anton Bajželj. Mogoče je to celo pravo ime, ker je nekdo pod imenom Bajželj-Rupe priobčeval v vojaških listih še druge pesmi. In vendar je pesem Kam nedvoumen primer plagiata, saj je zgolj prepis pesmi Griše Koritnika, pesmi, ki je bila priobčena 1941 v marčni številki *Vrtca*.

Neki Viktor je v Goriškem borcu priobčil 15. XII. 1943 pesem Spomin iz mladih let. Ko sem jo priobčil v *Borcu* 1957, 276, kot primer dobre partizanske pesmi, se je oglašil avtor: bil je Severin Šali, pesem pa je objavil Slovencev koledar 1942, 146.

Razumljivo, da urednik kakšnega partizanskega lista ali partizanske publikacije ni mogel poznati vseh objavljenih slovenskih verzov in da ni nič lažjega kakor podtakniti ukradeni, prepisano pesem. Poskušati bo treba, da v partizanski poeziji razkrijemo čimveč anonimov in psevdonimov. Drugače se lahko zgodi, da bomo ob lažnih domnevah in predpostavkah trdili kaj, kar se bo pozneje izkazalo za napačno.

Naj za vzgled vzamem pesem Koroški rej, ki je bila priobčena pod kraticama N. N. v II. knjigi *Pesmi naših borcev*. Pesem je bila po 1945 zelo pogosto ponatiskovana v časnikih, v *Borcu*, v šolskih knjigah, posebno v slovenskih čitankah idr. Povsod je bil kot avtor naveden N. N. oziroma »neznani partizanski pesnik«. Pesem ni dobila svojega napeva, vendar se je zaradi nezapisanega avtorja in pogostnega objavljanja začela kar nekako štetiti za ljudsko. Res je bil Koroški rej še letos, kot ena izmed dveh priobčenih slovenskih pesmi, uvrščen med ljudske partizanske pesmi jugoslovanskih narodov v antologiji, ki je izšla pod naslovom *Plameni cvjetovi* v Zagrebu.

In vendar je nikakor ni mogoče šteti za ljudsko. Njen avtor je Vladimir Semeja, nameščenec, ki je spomladi 1944 prišel na osvobojeno ozemlje Dolenjske v sklopu celotne rudniške godbe iz Hrastnika. Ko vemo, da je bil avtor godbenik, nam je razumljivo, da je znal poustvariti živ ritem in dati verzom izrazito melodiko. Koroški rej je nastal poleti 1944 v Beli krajini in ne na Koroškem. Pač pa je uspelo avtorju, da je dal stihom neko koroško barvo s posameznimi izrazi in imeni, kakor: Zilja, Miklova Zala, dro, rej in frula, ki je sicer zapisana tudi z nekoroških področij. Posebej bije v ušesa beseda ježva. Beseda je doma samo na Koroškem in v Gorenji Savski dolini, v Kranjski gori, to se pravi v narečju, ki izkazuje močne koroške elemente, kolikor sploh ni koroškega izvira. V Kranjski gori je zapisana (DS 1890, 88) beseda v obliki ježva, v koroških Storiyah Franceta Kotnika jo imamo v obliki ježva, tako pa jo je zapisal tudi Korošec Gutschmann v svojem slovarju (1789). Pleteršnik je nima. Ko bi bila pesem dobila napev, ni dvoma, da bi bila postala ljudska. Danes je knjižna in njen avtor je ugotovljen.

Naj za nekaj psevdonimov v PNB zapišem prava imena. Seznam je kajpada nepopoln in bi ga bilo mogoče pač še dopolniti.

Janez Šolar je Ivan Potrč. Blaž Ostrovihar je razkriti ime in njegov osebni in pesniški obraz dovolj jasen (gl. *Seznam gradiva* ..., 78–79; pod: Vrhunec Oton). Ogarev je psevdonim za Andreja Pagona. (Gl. Goriški zbornik, 1957, 109 sled. Tu je tudi popravek o pesmih Tam, kjer... in Četrti januar v Zireh 1944, ki se napačno pripisujeta Črtomiru Šinkovcu, pa sta v resnici Pagonovi.) Pagon in Šinkovec sta po vojni časnikarja in publicista. Tudi o Radošu (Ivanovu), ki je partizansko ime za Vinka Šumrado, piše isti Goriški zbornik (110). Pravo ime Lev Svetek je ob partizansko ime Zorin postavljeno že v I. knjigi PNB. Svetek je deloval publicistično tudi po osvoboditvi. Korotan je Jože Štok, ki je poleg partizanskih črtic in spominskih člankov v *Borcu* napisal tudi obširno memoarsko knjigo *Jeklena pest*, 1953. Slavijan Iztok je Ivo Lipar, ki piše spominsko prozo ozir. članke tudi po 1945 (gl. *Mengeški zbornik*, 1954, 144). Franci je Franci Preis, ki se zdaj ne oglašja več. Bil je propagandist in časnikar na skrajnem slo-

venskem zahodu, v beneški Sloveniji. Sodeloval je na primer s članki, pesmimi in črticami v glasilu Briško-beneškega odreda Klic s skrajnih meja, ki ga je tudi urejal. Dalje je sodeloval v primorskem in osrednjem vojaškem časopisu in v samostojnih brošurah. Gustelj je sedanjí časnikar France Šušteršič, ki je prispeval skoraj izključno humoriščno blago v partizanski tisk na Notranjskem in Cerkljanskem (prim njegov šaljivi prizor Hitler in Musolini, 1944, izdala tehnika IX. korpusa). Kajpada tega in onega izmed pesnikov v PNB ni več med živimi in bo ugotavljanje njihovega občanskega življenja in imena precej težavno. Tako je na primer Mato, katerega Pismo materi beremo v I. knjigi, padel 20. VIII. 1944 v Koprivni nad Črno na Koroškem. Spominski članek o njem v listu Koroška v borbi (10. IX. 1944) pripoveduje o njegovem pesnjenju. Oblika pesmi v PNB — sonet — in njen slog — blesket zvezd, v daljo zroč, pritažen glas, misli črne ipd. — govore za to, da je bil pesnik izobraženec, mogoče študent. Člankar pravi o njegovem pesnjenju: »Že doma je pisal pesmi ljubezni do Koroške, do rodnega kraja, do matere... Ena njegovih pesmi iz prvih dni [njegovega] partizanstva je izšla v zbirki PNB pod naslovom Pismo materi. V njej se jasno zrcali njegova velika ljubezen do matere in do domovine. Tudi v zaporu, kamor je prišel zaradi zbiranja podpor za naše izgnance... je napisal več pesmi, polnih ljubezni do svobode.« Iz članka zvemo zgolj, da je bil pomočnik politkomisarja I. bat. v koroški grupi odredov. Skoraj gotovo je bil iz jugoslovanskega dela Koroške in tako ne bo težko ugotoviti njegovega pravega imena in priimka.

Viktor Smolej

ZANIMIVA KNJIGA O POLJSKI STILISTIKI

Znanstveni stil je zelo diferenciran, odvisen od stroke, ki jo obravnava pisec, njegova skupna značilnost pa je abstraktnost. Funkcija znanosti je v posploševanju, vplivati hoče na razum, ne na domišljijo, zato je v tem slogu mnogo pojmovnih imen, glagolov za abstraktno dejavnost, mnogo prislovov in veznikov za označevanje načina in relacij. Stavke je zložen, hipotaktičen. Nekatere stroke uporabljajo znake in formule, ki so umljive le specialistom.

Za znanstveni stil je značilna dokumentacija v obliki citatov, pripisi in navajanje virov; tekst kritično osvetljuje kako tezo, podpira avtorjeve trditve ali navezuje na vprašanja, ki niso v neposredni zvezi s tezo. Na koncu je navadno kratek povzetek glavnih misli. Citati so v originalnem jeziku. Pisec se po navadi skrrije za prvo osebo množine, rad uporablja modalne izraze (morda, brez dvoma, čeprav, vendar), ki niso v neposredni zvezi z vsebino, temveč so nekaka besedna »oprema«.

Varianta tega stila je poljudnoznanstveni stil. V njem je manj strokovnih izrazov, pa več prispodob, primer in drugih stilističnih figur. Tudi skladnja je raznovrstnejša, lažja, ima več prostih stavkov.

V to poglavje sodi tudi stil literarne kritike: znanstvenih argumentov in pripisov je v njem manj kot v prej analiziranem znanstvenem stilu, vsebuje pa emocionalne prvine, je bolj oseben, individualen in v tem podoben umetniškemu stilu.

Publicistični in novinarski stil je kompliciran pojav: vsebuje prvine pogovornega, umetniškega in deloma tudi znanstvenega stila. Iz pogovornega stila ima vsakdanje izraze in idiome, čustveno obarvane besede, konkretno metaforiko, nagnjenje do okrajšav in besedotvorju in sintaksi. Z umetniškim slogom pa ga vežejo stilistične figure, stavčna struktura, bogato besedišče. Svojske poteze tega stila so: vse vrste okrajšav — besedne, frazeološke in stavčne, nagnjenje do ustaljenih fraz in stilističnih šablon.

Publicistika obsega tekste, ki izražajo in oblikujejo javno mnenje. To so tako imenovane male literarne forme: članek, podlistek; reportaža, dopis, pa tudi novela, drama, roman, pesnitev, kolikor imajo zavestno publicističen značaj. Taka dela so namenjena vsej družbi, zato morajo biti vsem razumljiva. Uporablja v glavnem literarni jezik, vanj pa vpleta pogovorne elemente v vseh variantah; stavki so navadno kratki, priredni. Posebnost tega stila je živost, humor, ironija, paradoks.

V novinarskem slogu je še posebno izrazita težnja po jasnosti in prepričljivosti, zato ima več emocionalnih izrazov, ki vplivajo kot nekaka gesla. Jezik se ravna po rubriki v časopisu, zajema terminologijo raznih področij in posreduje javnosti nove izraze za nove pojme in predmete. Nešablonske formulacije naj opozorijo bralca na zanimivost — odtod tipični naslovi člankov in naslovi stalnih rubrik.

Zaradi naglice novinarski stil ni skrben. Najpogostejše napake so: vnašanje tujk v zveze, kjer niso primerne; nagnjenje k frazeološki šabloni, ponavljanje raznih gesel, ki prav zaradi tega zgubljajo udarnost, se hitro obrabijo ter dolgočasijo in utrujajo

bralca; površno zgrajeni stavki z neharmoničnimi členi, šablonske zveze, ki niso v skladu s celoto, tako imenovane notranje rime, isto dopolnilo pri glagolih z različno rekcijo itd.

Umetniški stil sestoji iz istih jezikovnih prvin kot drugi stili, le njihova jakost in vloga sta bistveno drugačni. V pogovornem stilu ima metaforika komunikativno funkcijo, je znana, tipična, posreduje miselno ali čustveno vsebino, v umetniškem stilu pa je izvirna, nova, stopnjuje s tem estetski učinek, čeprav je mogoče doseči umetniški efekt tudi z znanimi sredstvi, zakaj same nove metafore so preveč utrudljive, včasih celo tudi nerazumljive. Emocionalni elementi (epiteti, pomanjševalnice, avgmentativa) so v pogovornem stilu spontani, odvisni od trenutnega razpoloženja, v leposlovju pa so izbrani premišljeno, da vzbude ustrezno čustvo. Stilistične figure vsebuje tudi publicistika, v umetnosti pa imajo močnejšo potenco, so vključene v kompozicijo dela, včasih celo kot bistven element. Umetniški slog ima najbogatejša jezikovna sredstva, največjo svobodo v ustvarjanju novih sredstev, lahko pa črpa jezikovne prvine tudi iz drugih stilov. Laže lomi konvencionalne okvire kot drugi stili in je najbolj individualen med njimi.

Jezikovna individualizacija zajema besedišče, frazeologijo in skladnjo, z njo pisatelj ustvarja razpoloženje, plastičneje riše način mišljenja in vedenja svojih oseb, skratka — tiste značilnosti temperamenta, miselnosti in čustvenosti, ki se izražajo v jeziku. Pa ne samo to — iz nje je razvidna tudi narodnost (n. pr. slabo govorjenje tujca), družbena provenienca, poklic, z njo izstopajo značilne govorne navade in razvade (pregovori, ponavljanje, anakoluti).

Struktura stavka je v umetniškem slogu prilagojena vsebini: v živi akciji so stavki kratki, v pripovedi in v oznakah oseb pa so daljši, zloženi.

O umetniški stopnji literarnega dela odloča harmonija med stilističnimi elementi in vsebino. Posebno jezikovno sredstvo, ki ga najdemo skoraj izključno le v umetniškem slogu, je stilizacija. Le-ta zavestno uvaja v delo prvine iz določenega okolja ali iz preteklih časov, pa tudi elemente drugih stilov. Stilizirano je lahko celotno delo, lahko pa samo dialogi ali pisateljev komentar — to je odvisno od vsebine in kompozicije dela. Posebna stilizacija je emocionalno-intelektualna, vezana na avtorjev odnos do obravnavane snovi: humor, satira, parodija, groteska.

Kot stilizacija se v poljskem umetniškem slogu pogosto pojavlja arhaizacija, navadno v besednem zakladu, v vrstnem redu besed in v starih idiomih. Arhaične besede črpajo pisci iz starih virov, če pa teh ni, tvorijo neologizme v arhaičnem duhu, jemljejo besede iz drugih slovanskih jezikov ali iz dialektov. Poslednje pa je nevarno, ker izvira iz napačnega mnenja, da so narečja starejša jezikovna faza kot knjižni jezik. Stopnja arhaizacije je odvisna od snovi, v pripovednem delu je lahko večja kot pa v dramskem, ki mora biti razumljivo brez komentarja. Namen arhaizacije je, približati kolorit dobe, domačo ali tujo preteklost, ali pa dati delu slavnosten, vzvišen ton, patos, monumentalnost. Današnji pisatelji pa navezujejo na ta način na literarno tradicijo in uporabljajo arhaizacijo tudi v satirične namene.

Druga oblika stilizacije je dialektizacija. Njena vloga v literarnem delu je mnogo-vrstna: krepi realizem družbenega in pokrajinskega okolja, neposredno označuje osebe, njihovo pripadnost določenemu okolju in hkrati omogoča prodreti globlje v njihovo duševnost, v njihov način mišljenja in čustvovanja; signalizira navidezno odvisni govor, ima pa tudi umetniške vrednote (barvitost, sočnost, jednatost), ki so za knjižni jezik vir moči in svežine. Klasičen primer arhaizacije so Reymontovi Kmetje, ki so v celoti narečno obarvani, vendar brez izrazito lokalnih narečnih potez, ker je pač hotel pisatelj v svoji epopeji o poljskem kmetu ustvariti tudi tipično splošnokmečko govorico.

K stilizaciji spada še govor raznih družbenih središč, iz katerih je črpalo zlasti realistično pripovedništvo 19. in 20. stoletja (jezik poljskega meščanstva in malomeščanstva, varšavski mestni dialekt, govorica varšavskih huliganov). Narečje varšavskih predmestij je populariziral pisatelj Stefan Wiechecki (psevdonim Wiech); mnogo izrazov iz njegovega sočnega, norčavega pripovedovanja je prešlo v dijaško in študentsko govorico, nekateri pa tudi v pogovorni jezik izobražencev. Med stilizacijska sredstva sodijo še besede in besedne zveze iz raznih strok in poklicev, ki jih je terjala sama snov, imajo pa včasih tudi veliko izrazno moč.

S temi ugotovitvami se zaključuje pregled poljskih stilov, ki je podprt s številnimi primeri. Knjigi je dodana obširna bibliografija, domača in tuja. Vendar sta morala avtorja mnogo vprašanj samostojno načeti in tudi rešiti, saj so manjkale monografske študije o posameznih stilih. Ta povzetek njunih izvajanj ima namen, vzbuditi tudi pri nas večje zanimanje za to jezikovno področje in hkrati morda tudi olajšati delo na njem.

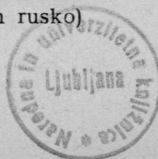
Rozka Stefan

(Uvod u književnost, Zagreb 1961, 699 str.)

Tako imenovano interpretacijsko literarnoznanstveno metodo je svojčas več predstavnikov naše starejše literarnozgodovinske generacije precej odločno in tudi precej apriorno zavrnilo, nekoliko iz trmoglavosti in komodnosti, nekoliko pa iz iskrenega prepričanja; metoda se je pač v svoji osnovni strukturi diametralno odmikala od »klasičnega« pojava literarne zgodovine, kakršen se je izoblikoval v razvoju literarnih ved v 19. in deloma 20. stoletju. Njeno miselno izhodišče izvira namreč iz onih skrajnih evropskih meščanskih filozofskih tokov našega stoletja, ki historizmu v precejšnji meri zanikajo tisto vrednost, ki mu jo je odmeril marksizem (ali tudi pozitivizem) kot miselni antipod teh struj. — Bežanje pred zgodovinsko družbeno dialektiko je še posebej značilno za nekatere nemške »uradne« eksistencialistične filozofe, ki so s takšno ahistoričnostjo ter s časovno in prostorsko avtonomizacijo posameznika skušali zanikati oz. zmanjšati zgodovinsko krivdo nekega določenega državno-pravnega, gospodarsko-militarističnega sistema, najintimneje povezanega s pojmom nemškega Reicha. — Naslonjena na takšno zgodovinsko in državno-nacionalno utilitaristično pogojenost, je v nemškem prostoru in času pozornost literarnega znanstvenika vse bolj usmerjala v proučevanje in poudarjanje izpovedne suverenosti umetnika-ustvarjalca; pri tem je deloma — ali pa tudi popolnoma — omalovaževala zgodovinske momente v ustvarjalnem procesu. Vzporedje je precej jasno; če se namreč zgodovinska družba odreka krivdi in početju svojih političnih voditeljev, če se skuša oprati s sklicevanjem na njihovo človeško, ahistorično samostojnost, potem je prisiljena v smislu meščanske demokracije enakopravnosti namreč gledati tudi na umetnika. To daje sicer umetniku svojevrstno svobodo, a ga obenem izolira od njegove sredine; njegovo umetnost povisuje (ali ponižuje) na raven privatnega izživljanja. — Ugotavljanje intenzitete in oblike takšnega privatnega izživljanja postane glavna naloga ekstremnega »literarnega interpreta«.

S tem pa ga seveda nikakor ne obsojamo (kolikor seveda ne obsojamo zgodovinskega sistema in stopnje čistosti oz. advekatnosti, s kakršno se je takšno pojmovanje na omenjeni zgodovinski sistem naslonilo) — vendar se je treba seveda do nekaterih stvari opredeliti. — Če pravi švicarski znanstvenik Staiger, da sta v pesmi rima in svetovni nazor dve popolnoma enakovredni prvini, je trditelj z nekega relativnega stališča oz. določenega sistema sprejemljiva, vendarle spet v sklopu enega samega, enkratnega organizma, konkretne, enkratne umetnine. Takoj ko ju iz tega organizma izdvojimo, se njuna vrednost še kako izdiferencira. Neka zgodovinska materija se v obliki nazora lahko izpove oz. oblikuje na nešteto možnih načinov in eden izmed možnih je tudi ritmično-metrično poetsko organizirani, z rimami ob sklepih posamičnih intervalov. Nazor je namreč vrednotno konstantna prvina v človekovem duhovnem ustroju, rima pa ne. Rima je šele eno izmed sredstev, ki to konstanto spreminjajo (ali tudi ne spreminjajo) v estetsko ugodje — in to estetsko-izpovedno (nazorsko) ugodje posredujejo svoji okolici, ga komunicirajo. Da je to tako, lahko precej jasno razumemo iz odnosa ustvarjalec — konsument, oz. ob procesu podoživljanja; v bralčevi (recimo) zavesti obstaja estetsko amorfn oblika podobnega nazora, kot ga je imel ali ga ima umetniški oblikovalec; estetsko amorfn pravim zato, ker sicer ni opremljena z rimami, a je vendarle cela in neokrnjena. V procesu sprejemanja umetnine ta amorfn oblika zazveni, resonira, in se v trenutku estetskega ugodja za hip izkristalizira v posebno, enkratno obliko, da bi se nekaj trenutkov kasneje spet začela vračati v svoje prvotno stanje, v stanje pripravljenosti za sprejemanje novih estetskih sunkov. — Iz tega na hitro roko začrtanega primera sledi, da v pravem dialektičnem smislu, celo glede na konkretno, enkratno pesem, zelo težko izenačimo funkcionalno težo rime s funkcionalno težo nazora v njej; smisel dialektike namreč ni uravnilovka vrednot, marveč ugotavljanje dinamike, sožitja različnih vrednot ob upoštevanju njihove dejanske vrednosti. — Dialektiko sem omenil zato, ker se vsa ta prizadevanja zelo rada ogrinjajo v njen plašč.

— Iz gornje Staigerjeve trditve pa si lahko ustvarimo še en zaključek: nova metoda je začela spričo svojih osnovnih izhodišč pri obravnavanju umetnine nenavadno pozorno razčlenjevati oz. proučevati njeno formo, njen izraz. S tem ko je namreč zunanji izraz polnovredno emancipirala z miselno in emocionalno vsebino v umetnini, je proučevanje izraza v njenih razpravljanih terjalo vse več prostora in energij. Še več. Potem ko se je pri tem v izdatni meri naslonila na formalistične šole (predvsem rusko)

četrdesetih let, je začela v praksi zunanji izraz forsirati. Proglasila ga je za neposredno pojavno obliko določenega izpovednega sveta (kar seveda do neke določene mere drži); kot takšen da vsebuje vse elemente tega sveta, iz česar sledi, da izven njega nima znanstvenik česa iskati. Vsa umetnikova resničnost se mu v svoji najbolj polnokrvni obliki razkrije prav v njem. — Ob tem sorazmerno zelo strogo oddeli človeka-državljana od človeka-umetnika (v eni osebi) in potrga vezi med njima — samo zato, da bi takšno koncepcijo upravičila. Človek-državljan živi svoje, zgodovinsko bolj ali manj vezano, človek-umetnik pa spet svoje, zgodovinsko bolj ali manj nevezano življenje. Ker pa naloga literarne znanosti seveda ni raziskovati človeka-državljana, marveč človeka-umetnika, lahko mirne duše odvrže vse, kar veže človeka-državljana, se pravi njegovo historičnost.

Toda naj se že opredelimo do takšnih konceptov tako ali drugače, v evropsko literarnoznanstveno dejavnost, ki se je od pozitivizma, duhovnozgodovinskih, tematoških, motivnozgodovinskih, kulturnozgodovinskih, različno opredeljenih socioloških tokov ipd. v prid idejnim, motivnim, tematskim, kulturnozgodovinskim, sociološkim raziskavam umetnine že resnično preveč oddaljevala od iskanja specifično estetskega v njej in s tem v zvezi tudi od proučevanja forme, so novi koncepti, pa naj izvirajo od tu ali tam, prinesli pomembno osvežitev.

Ta osvežitev je našla plodna tla tudi v naši literarno-znanstveni sredini, saj se je jugoslovanska literarna zgodovina po vojni pod močnim vplivom sovjetskih avtorjev in v naši družbeni praksi metodološko zelo zožila in pogosto že kar sociološko shematizirala, čeprav so zlasti v slovenski literarni znanosti še ves čas močno živa stilnoznanstvena raziskovanja. Razumljivo, saj je bila tudi književnost tega revolucionarnega časa s svojo problematiko v veliki meri podrejena družbeno-revolucionarnim potrebam. Če so njeno vrednost merili predvsem po njeni družbeni upravičenosti, potem je seveda kritiki in literarni zgodovini pripadla naloga odkrivati, do kakšne mere se je v posamični umetnini takšna družbena funkcija uresničila. Jasno je, da je to nujno vedlo v sociološko, oz. pogosto že simplificirano sociološko metodo, ki se je začela spriču vse bolj množične uporabe sama v sebi in v takšni zgodovinski obliki izrajati. To pa je, v tesni posledično-vzročni zvezi z določenimi novimi, prelomnimi tokovi v književnosti in v vsem našem življenju končno v prejšnjem desetletju privedlo do odkrivanja in vnašanja novih pogledov na književnost, v tem primeru do propagiranja in praktične uporabe nekaterih dosežkov tkim. interpretacijske metode. Glede na to je to odkrivanje dolgo vsebovalo in vsebuje deloma še danes precej ostro polemično noto proti sociologiziranju v literarni znanosti.

Posebne ambicije je v ustreznem procesu pokazal tkim. »zagrebški krog« literarnih znanstvenikov; ti so leta 1957 začeli izdajati posebno revijo, ki se ukvarja z izključno temi vprašanji in nosi značilen naslov *Umjetnost riječi*. V njej so poleg teoretičnih člankov in poročil izhajali tudi poizkusi praktičnih interpretacij posamičnih domaćih in tujih klasičnih tekstov; Hrvatsko filološko društvo pa je v tem času organiziralo številne javne in tovrstne poljavne diskusije.

Kot enega dosežkov dela tega kroga lahko smatramo tudi knjigo *Uvod u književnost*, ki se ukvarja z literarnoteoretičnimi vprašanji. Knjiga želi biti poljudna in izčrpa, njena ambicija je, slehernemu, vsaj malo izobraženemu bralcu omogočiti poznavalski odnos do umetnine oz. njeno poglobljeno sprejemanje. Napisalo jo je dvanajst avtorjev, povečini asistentov in lektorjev na zagrebški univerzi, redakcijo pa sta prevzela prof. dr. Fran Petreć in prof. dr. Zdenko Škreb, ki je bil (sodeč po obsegu njegovega prispevka v knjigi) pobudnik in organizator podjetja.

Namera avtorjev je precej jasna, večkrat pa so jo v knjigi tudi (vsaj posredno) deklarirali: oplemenititi interpretacijsko literarnoznanstveno metodo z marksističnim (predvsem historičnim, sociološkim) gledanjem na umetnino in s tem v zvezi navidezno oz. vsaj sholastično dialektiko skrajnje interpretacije približati osnovam zgodovinske dialektike. — V nivoju tega hotenja pa je kolektivno pisanje naletelo na osnovne težave. Očitno je namreč, da se večina avtorjev lahko ponaša s temeljito sociološko vzgojo, stopnja dovtetnosti za inovacije na takšno podlago pa se je pri različnih avtorjih pokazala za različno; miselna metodološka struktura knjige se potemtakem spreminja od avtorja do avtorja, ni enotna in daje sem in tja celo vtis ne povsem kritičnega kompiliranja in nedoslednosti. Skrbno oko obeh redaktorjev je sicer poskrbelo, da takšna odstopanja niso preveč opazna in da jih povečini lahko bolj ali manj samo slutimo, oz. da so vsaj na videz organsko vgrajena v celotno kompozicijo.

Kolektivno avtorstvo pa je poleg nekaterih nedvornih dobrih strani (glej komentar na ovitku) pokazalo še več slabosti, ki so sicer bolj ali manj tehnične narave, ki pa vendarle ne prispevajo k zamišljeni monolitnosti knjige. — Ena od teh skriva n. pr. svoje korenine v zahtevi po poljudnosti. Različni avtorji so to zahtevo spet različno pojmovali. Če vzamemo za kriterij pisanje glavnega redaktorja Zdenka Škrebca, ki ta posel v resnici mojstrsko obvlada, se ob njem zvrsti pisana lestvica stopenj; od simplifikacije problema samega (Čubelič: Narodna književnost) in strokovne netrdnosti (Miličević: Lirska pjesma) do zelo podrobnih, temeljitih in vestnih ter včasih že kar precej poljudnost presegačih opisovanj (Petrović: Stih). — Trdno na to se navezuje tudi vprašanje uporabljenih virov oz. literature. V bibliografskih napotkih, ki sledijo slehernemu poglavju, naletimo na zelo neenotne kriterije. Za poglavje o liriki n. pr. navaja Miličević predvsem romanske vire (Subervilla, Croceja, Brambatija, Diaza-Plaja), neki izbor angleških tovrstnih esejev in ruskega Ščepilova, — ne da bi n. pr. — kot so to ustrezno storili nekateri drugi avtorji (recimo Vratović in Zorić za poglavje o epski poeziji) — vsaj kot pripomoček navedel še izbor iz svetovne linike, ki je pred leti izšel v hrvatskem prevodu. — Že naslednje poglavje o epski poeziji pa ima v obsežnih strokovnih napotkih navedene številne avtorje, ki bi ob liriki prav tako, ali pa še bolj, morali najti svoje mesto (Staiger, Wellek-Warren, Kayser i. dr.) — Pozornost obeh redaktorjev se je očitno nehala pri samem tekstu, avtorska raznorodnost knjige pa je prav zaradi tega prišla do svojega najvidnejšega manifesta v sicer drobno tiskanih, a prav tako (ali pa še bolj) pomembnih bibliografskih napotkih ob koncih posamičnih poglavij. — Nekoliko je zaradi kolektivnega dela trpela tudi kompozicija, predvsem zaradi ponavljanj na stičnih območjih, ki jih je treba upoštevati tako tam kot tukaj (balado in romanco lahko mirne duše uvrstimo v obe zvrsti — v epsko in lirsko ipd.). Spodrsrlaj kompozicijskega značaja je s strani obeh redaktorjev tudi uvrstitev Čubeličevega stavka o ljudski ustvarjalnosti pred Petretove Izvore evropske književnosti — in ne za njimi, kot bi to logično sledilo iz vsebinskih struktur obeh sestavkov.

Če gremo dalje in ne da bi se podrobneje ustavljali ob sorazmerno številnih, sem in tja dokaj spornih trditvah in nekoliko redkejših nesoglasjih, ki so se kljub vsem prizadevanjem med avtorje prikradla, pa je treba seveda ob knjigi ugotoviti vrsto pozitivnih karakteristik; med njimi je pač daleč najpoglavitejša ta, da skuša teorijo književnosti oživiti v bolj ali manj enoten organizem; posamezne formalne kvalitete so organsko — kot del tega organizma — dialektično vključene vanj in so jih tudi avtorji obravnavali kot del takšnega organizma in ne kot iz nekega živega sveta iztrgane, abstraktne vrednote. S tem pa so se temeljito oddaljili od verbalističnega, klasicističnega zastarelega pojmovanja literarne teorije, kakršno je danes splošno in korenito zakoreninjeno v naši šolski praksi. — Kakor je namreč z našo klasicistično normativno slovnico, ki zahteva pri pouku učenje določenih klavzul na »izust«, ne da bi si prizadevala prodreti v funkcionalno bistvo pojava, tako je povečini tudi z navajanjem na literarno-teoretsko podkovanost (parabola je n. pr. to in to, dva trije primeri in — konec; nobenih poskusov, da bi stilno-jezikovni pojav izluščili iz osnov jezikovnega organizma, ali jih celo zajeli v vsej njihovi živahni življenjski pojavnosti). — Prav s tega stališča — in z določenimi pridržki, ki se deloma nanašajo na kratka razmišljanja v tem sestavku — bo knjiga seveda na moč koristna slehernemu, ne samo ljubitelju lepe knjige, marveč tudi učitelju humanističnih predmetov na naših šolah.

V njej bo sicer pogrešal nekoliko izdatnejše naslonitve na slovensko književnost in strokovno literaturo, pogrešal recimo poglavje o psihologiji umetniškega ustvarjanja (v njej so interpreti iskali in našli močna oporišča) in še to in ono, vendar mu bo, kot že rečeno, zmeraj sorazmerno varno in dokaj zanesljivo pomagalo pri pouku književnosti.

Matjaž Kmecl

POPRAVEK

V prejšnji številki JiS naj se v članku J. Toporišiča na str. 167 v 4. vrsti beseda »intonacijskem« nadomesti z »neintonacijskem«.

